

HAL
open science

Το Ελληνικόν πρόβλημα εντός νέων πλαισίων”: η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, 1961-1967

Sofia Papastamkou

► To cite this version:

Sofia Papastamkou. Το Ελληνικόν πρόβλημα εντός νέων πλαισίων”: η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, 1961-1967 . Konstantina Botsiou; Ioannis Sakkas. Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις [La Grèce, l’Occident et la Méditerranée 1945-1962. Nouvelles approches de recherche], Université de Macédoine, 2015, 978-618-81891-8-8. <halshs-01294081>

HAL Id: halshs-01294081

<https://shs.hal.science/halshs-01294081>

Submitted on 26 Mar 2016

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L’archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d’enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

8. «Το Ελληνικόν πρόβλημα εντός νέων πλαισίων»: η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, 1961-1967

Σοφία Παπαστάμκου

Η σύναψη της Συμφωνίας Σύνδεσης¹

Το Μάρτιο του 1957, οι Συνθήκες της Ρώμης εγκαθίδρυσαν την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (Ευρατόμ). Συμβαλλόμενα μέρη ήταν οι έξι χώρες μέλη, από το 1951, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ): Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ιταλία, Γαλλία και Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Οριστικό βήμα προς την ανάδυση ευρωπαϊκής προσωπικότητας, οι Συνθήκες της Ρώμης συμφιλίωσαν στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις τάσεις του φεντεραλισμού και της διακρατικής συνεργασίας που είχαν ως τότε χαρακτηρίσει, και ενίοτε υπονομούσει, τα σχέδια ευρωπαϊκής συνεργασίας που είδαν το φως στη μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη. Απτή έκφραση της ΕΟΚ υπήρξε η εγκαθίδρυση της Κοινής Αγοράς που συνδύαζε τελωνειακή ένωση με σταδιακή σύγκλιση πολιτικών στους παραγωγικούς τομείς. Η Κοινότητα διέθετε θεσμικά όργανα: το Συμβούλιο των Υπουργών (διακρατικό), την Επιτροπή (υπερεθνικό) και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση (το σημερινό Κοινοβούλιο). Οι Συνθήκες της Ρώμης θεωρούνται σταθμός στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς αποτελούν τη νομική βάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης².

Βάσει της ιδρυτικής της πράξης³, η ΕΟΚ ήταν ανοιχτή σε περαιτέρω διεύρυνση είτε μέσω ένταξης νέων μελών, τα οποία έπρεπε να είναι ευρωπαϊκά κράτη (άρθρο 237), είτε με καθεστώς σύνδεσης τρίτων χωρών. Ένας πρώτος τύπος σύνδεσης οριζόταν από τα άρθρα 131-136 και αφορούσε μη ευρωπαϊκές χώρες που είχαν τελήσει υπό αποικιακό καθεστώς. Σε αυτήν την περίπτωση, η σύνδεση αποτελούσε ένα είδος αναπτυξιακής – και μεταποικιακής – πολιτικής, η οποία πήρε μορφή το 1963 με τη Σύμβαση της Γιαουντέ και μετεξελίχθηκε αργότερα στη λεγόμενη πολιτική συνεργασίας⁴. Ο δεύτερος τύπος σύνδεσης απευθυνόταν σε « τρίτα κράτη, ένωση κρατών ή διεθνή οργανισμό » και προέβλεπε αμοιβαίες υποχρεώσεις και δικαιώματα,

---

1 Η φράση του τίτλου του άρθρου ανήκει στον υπουργό Συντονισμού Παναγή Παπαληγούρα κατά τη συνεδρίαση της Βουλής στις 25 Ιανουαρίου 1962, βλ. Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ (1962)», σε Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, 2010, 415-447.

2 Georges-Henri Soutou, *L'Europe de 1815 à nos jours*, PUF, Παρίσι, 2009, 282-292.

3 EUR-Lex, *Traité instituant la Communauté économique européenne* <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:11957E/TXT>> (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015).

4 Guïa Migani, *La France et l'Afrique sub-saharienne, 1957-1963: Histoire d'une décolonisation entre idéaux eurafricains et politique de puissance*, Peter Lang, Βρυξέλλες, 2008, 45-66 και 219-245.

κοινές δράσεις και ειδικές διαδικασίες (άρθρο 238). Στις 9 Ιουλίου 1961, η Ελλάδα έγινε η πρώτη χώρα που συνδέθηκε με την ΕΟΚ υπό το εν λόγω καθεστώς με τους εξής δηλωμένους στόχους: ενίσχυση των οικονομικών και εμπορικών σχέσεων κυρίως με την εγκαθίδρυση τελωνειακής ένωσης, εναρμόνιση των πολιτικών σε διάφορους τομείς της οικονομίας και παροχή αναπτυξιακής βοήθειας. Αναφερόταν επίσης ρητά η προοπτική ένταξης της Ελλάδας με ιδιότητα πλήρους μέλους, όταν η οικονομική της πρόοδος θα της επέτρεπε να πληροί τις προϋποθέσεις⁵. Σε αυτήν την περίπτωση λοιπόν η σύνδεση λάμβανε την έννοια ενός ενδιάμεσου σταδίου προσαρμογής πριν την πλήρη ένταξη. Η Συμφωνία της Αθήνας ξεπερνούσε το πλαίσιο της Συνθήκης της Ρώμης στο βαθμό που προέβλεπε χρηματοδοτική βοήθεια για μία χώρα που δεν ενέπιπε στην κατηγορία των μη ευρωπαϊκών υπό ανάπτυξη χωρών. Λάμβανε έτσι υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας (χαμηλή εκβιομηχάνιση, εξάρτηση από τη γεωργία, υψηλή ανεργία, χαμηλό ανά κεφαλή εισόδημα, υψηλό έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου) και ικανοποιούσε σε μεγάλο βαθμό τις επιδιώξεις που η κυβέρνηση Καραμανλή είχε διαμορφώσει στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ενόψει της προϊούσας φιλελευθεροποίησης του οικονομικού τοπίου στη Δυτική Ευρώπη.

Στη δεδομένη περίοδο, ως αποτέλεσμα του Σχεδίου Μάρσαλ, από οικονομικής άποψης η ευρωπαϊκή επιλογή ήταν ήδη πραγματικότητα στον τομέα των εξωτερικών εμπορικών συναλλαγών με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μέλη του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ). Υπήρχε σημαντική αλληλεξάρτηση, καθώς 64,9% των ελληνικών εισαγωγών προερχόταν από τις χώρες αυτές, οι οποίες με τη σειρά τους απορροφούσαν 66,2% των ελληνικών εξαγωγών, με κυρίαρχη τη θέση της Δυτικής Γερμανίας και στις δύο κατηγορίες. Πρακτικά, οι ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές είχαν ήδη σχεδόν καταργηθεί εκατέρωθεν και τα ελληνικά προϊόντα υποβάλλονταν σε χαμηλούς δασμούς ή καθόλου. Το πρόβλημα της Ελλάδας ήταν ότι, αν από την πλευρά της καταργούσε τους δασμούς στις εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, έμενε έκθετη σε κίνδυνο αύξησης του ελλείμματος του ήδη επιβαρυσμένου εμπορικού της ισοζυγίου λόγω της χαμηλής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, ο προστατευτισμός και η εσωστρέφεια κρίνονταν ως εξίσου επιβαρυντικοί παράγοντες για την οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με εκτίμηση του ΟΕΟΣ, προτιμότερη λύση φάνταζε τελικά η διατήρηση υψηλού ελλείμματος με παράλληλη εισροή ξένων κεφαλαίων στη χώρα. Πράγματι, τέτοια υπήρξε η επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή κατά την περίοδο 1957-59, όταν επιδιώχθηκε αρχικά συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) και, κατόπιν της εγκατάλειψης του σχεδίου, σύνδεση με την ΕΟΚ. Οι δύο βασικές παράμετροι αυτού του προσανατολισμού ήταν, αφενός, η οικονομική σύνδεση να συνοδεύεται από συλλογική προσέγγιση των ευρωπαϊκών προβλημάτων με συγκεκριμένες πολιτικές και, αφετέρου, ειδική μεταχείριση των υπό ανάπτυξη χωρών όπως η Ελλάδα (διατήρηση δασμών στις εισαγωγές, έμφαση στα αγροτικά προϊόντα, αναπτυξιακή βοήθεια, νομισματική συνεργασία)⁶.

Η υπάρχουσα ιστοριογραφία έχει εξετάσει λεπτομερώς το σκεπτικό και το πλαίσιο σύναψης της Συμφωνίας Σύνδεσης και έχει καταδείξει σαφώς τους βασικότερους παράγοντες

5 « Accord créant une association entre la Communauté économique européenne et la Grèce (9 juillet 1961) », *JOCE*, 26, 18.02.1963.<http://www.cvce.eu/obj/accord_creatant_une_association_entre_la_communaute_economique_europeenne_et_la_grece_9_juillet_1961-fr-ea36b530-f7ee-46f3-a26b-5dc4ea1a5508.html> (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015).

6 HAEU [Historical Archives of the European Union], OEEC 410, FTC/W 57 12, Greek Participation in A Free Trade Area και FTC/W 57 11, Mémoire du Gouvernement de la Grèce sur la création d'une zone européenne de libre échange, Ιούνιος 1957.

που βάρυναν στη λήψη της απόφασης της κυβέρνησης Καραμανλή, συγκλίνοντας στο ότι η σύνδεση με την ΕΟΚ υπήρξε ουσιαστική πολιτική πράξη, η οποία υπογράμμισε το φιλοδυτικό διεθνή προσανατολισμό της χώρας και την προσήλωσή της στο φιλελεύθερο μοντέλο οικονομίας⁷. Η ευρωπαϊκή επιλογή ήταν έργο μίας πολιτικής και διπλωματικής ελίτ με πρωταγωνιστή τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και συμπρωταγωνιστές πλειάδα στελεχών της ΕΡΕ, την οποία κατά βάση συμεριζόταν ο πολιτικός κόσμος του Κέντρου, παρά το κλίμα πόλωσης που ακολούθησε τις εκλογές της 29ης Οκτωβρίου 1961, συσπειρώνοντας έτσι το σύνολο του φιλελεύθερου πολιτικού κόσμου⁸. Για την Αριστερά, αντίθετα, με βάση τις θέσεις του Ηλία Ηλιού, η ένταξη στην ΕΟΚ καταδίκασε την Ελλάδα σε θέση παρία λόγω της οικονομικής της αδυναμίας απέναντι σε πιο προηγμένα κράτη και οδηγούσε την ελληνική οικονομική ζωή σε εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο. Στη στάση αυτή συνηγορούσαν βέβαια ευρύτερα πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα που έκλιναν υπέρ της τήρησης ουδετερότητας ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου και συνδέονταν με τον αντιαμερικανισμό της ελληνικής Αριστεράς⁹. Ήταν πάντως διακριτή, και για τους θιασώτες της ευρωπαϊκής επιλογής, μία αναδιαμόρφωση της σχέσης με τον Αμερικανό σύμμαχο, χωρίς ωστόσο να τίθεται σε αμφισβήτηση ο διεθνής προσανατολισμός της χώρας¹⁰. Έτσι, για τους δικούς της λόγους, που είχαν να κάνουν με την εξέλιξη του Κυπριακού και με τη χαλάρωση της αποκλειστικής οικονομικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ, η Ελλάδα ακολουθούσε μία γενικότερη τάση που είχε εκδηλωθεί στη Δυτική Ευρώπη, την επαύριο των κρίσεων του Σουέζ και της Ουγγαρίας, προς περαιτέρω προώθηση μιας διακριτής ευρωπαϊκής οδού γύρω από το δομούμενο γαλλο-γερμανικό άξονα¹¹.

Από την πλευρά των έξι της ΕΟΚ, η αποδοχή του αιτήματος της Ελλάδας για σύνδεση ήταν επίσης ένας συνδυασμός οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, με τη δεύτερη κατηγορία να είναι αισθητά πιο βαρύνουσα. Η ανταπόκριση ήταν εξαρχής και άμεσα θετική για δύο βασικούς λόγους. Αφενός, η σύνδεση ερμηνευόταν ως στήριξη μίας συμμάχου χώρας, ώστε να διασφαλιστεί ταυτόχρονα η εσωτερική της σταθερότητα και η εξωτερική της ασφάλεια.

7 Για μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της προσέγγισης της κυβέρνησης Καραμανλή βλ. Μαριέτα Μινώτου, *Η ευρωπαϊκή επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή, 1957-1959*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002. Για την ευρωπαϊκή επιλογή τοποθετημένη στο ευρύτερο πλαίσιο της άμεσης μεταπολεμικής ιστορίας της Ελλάδας βλ. Konstantina Botsiou, *Griechenlands Weg nach Europa. Vonder Truman-Doktrin bis zur Assoziierung mit der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, 1947-1961*, Peter Lang, Bruxelles, 1999. Για τα κίνητρα της Ελλάδας ως προς την αίτηση σύνδεσης βλ. επίσης Susannah Verney, «The Greek Association with the European Community: A Strategy of State» σε Antonio Costa Pinta, Nuno Severiano Teixeira, *Southern Europe and the Making of the European Union*, Columbia University Press, New York, 2010, 109-156, Evanthis Hatzivassiliou, «Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-1962», *Journal of Contemporary History*, 30/1, (1995), 187-202, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, τ. 2, Εστία, Αθήνα, 2001, 123-125.

8 Verney, ό.π., 124-126 και Μπότσιου, «Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ (1962)» ό.π. Βλ. επίσης Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2010, 365-385.

9 Ηλίας Ηλιού, *Η αλήθεια για την Κοινή Αγορά*, Αθήνα, 1962, 13-15.

10 Constantinos Svolopoulos, «Le regard de la Grèce sur l'Europe du XXe siècle» σε René Girault, Gérard Bossuat, *Les Europe des Européens*, Publications de la Sorbonne, Παρίσι, 1993, <http://books.openedition.org/psorbonne/625>, (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015).

11 MAE [Archives du Ministère des Affaires étrangères de France], Secrétariat général, Entretiens et messages, 1956-1966, vol. 5, Entretien du général de Gaulle et du chancelier Adenauer, le 14 septembre 1958, à Colombey-les-deux-Eglises. Βλ. Επίσης Marie-Thérèse Bitsch, *Histoire de la construction européenne de 1945 à nos jours*, Complexe, Bruxelles, 2004, 114-118.

Αφετέρου, ερμηνευόταν ως απτή απόδειξη του δυναμισμού και της ελκυστικότητας της νεοσύστατης κοινότητας. Μέτρησαν επίσης οι προοπτικές παροχής τεχνικής βοήθειας προς τη χώρα και επέκτασης της τελωνειακής ένωσης σε μία μη αμελητέα αγορά. Από οικονομικής άποψης, αν η Ελλάδα διεξήγε περίπου 45% του εξωτερικού της εμπορίου με τις έξι χώρες της ΕΟΚ, τα αγροτικά προϊόντα που εξήγε δεν ξεπερνούσαν το 3% της συνολικής κατανάλωσης των χωρών αυτών. Ωστόσο, η παραγωγή της Ελλάδας ήταν ανταγωνιστική με αυτήν της Ιταλίας και εν μέρει της Γαλλίας, κάτι το οποίο αποτέλεσε σημείο τριβής και καθυστέρησε τις διαπραγματεύσεις, δεδομένων και των επιδιώξεων της ελληνικής κυβέρνησης για αύξηση των ποσοστώσεων για τις εξαγωγές των ελληνικών αγροτικών προϊόντων. Επιφυλακτικές, αν και πιο διακριτικές ενόψει του πολιτικού διακυβεύματος, ήταν και οι χώρες της Μπενελούξ, ειδικά η Ολλανδία η οποία έθετε το θέμα της ρύθμισης του ελληνικού προπολεμικού χρέους. Τελικά, η σύμπλευση της Γαλλίας και της Δυτικής Γερμανίας υπέρ της σύνδεσης της Ελλάδας ήταν ο αποφασιστικός παράγοντας που επέτρεψε την πραγματοποίησή της¹². Πρέπει εξάλλου να μνημονευθεί ότι, ως πρώτη εμπειρία σύνδεσης, η ελληνική περίπτωση έδωσε την ευκαιρία στην Επιτροπή να συμμετάσχει ουσιαστικά στις σχετικές διαπραγματεύσεις και στη διαμόρφωση των διατάξεων της τελικής συμφωνίας, διεκδικώντας έτσι διακριτό ρόλο στη διαχείριση των εξωτερικών σχέσεων της Κοινότητας¹³.

Όπως και για την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ¹⁴, η στάση της Δυτικής Γερμανίας ήταν το κλειδί που άνοιξε την πόρτα της σύνδεσης στην Ελλάδα, ως συνέπεια σε μεγάλο βαθμό των ισχυρών οικονομικών δεσμών που αναπτύχθηκαν από το 1953 και εξής, αλλά και της στήριξης που παρείχε ο καγκελάριος Αντενάουερ στο ελληνικό αίτημα. Από τη συνομολόγηση της εμπορικής συμφωνίας του 1953 ως την παροχή κρατικού αναπτυξιακού δανείου ύψους 200 εκατομμυρίων μάρκων, του πρώτου που παραχωρήθηκε στην Ελλάδα από τη χρεωκοπία του Μεσοπολέμου, η Δυτική Γερμανία απέκτησε μία ειδική θέση, παράλληλα προς τη σταθερή μείωση της αμερικανικής βοήθειας προς τη χώρα και την αδυναμία της Γαλλίας να ασκήσει σημαντική οικονομική επιρροή. Εξίσου ισχυρή ήταν και η πολιτική υποστήριξη που προσωπικά παρείχε ο Αντενάουερ στο ελληνικό αίτημα, λόγω της πρόσληψης της ιδέας ενός κοινού πεπρωμένου που οι δύο χώρες μοιράζονταν ως προκεχωρημένα φυλάκια της Δύσης απέναντι στο σοβιετικό στρατόπεδο. Η σύνδεση ήταν ένας τρόπος για να προσδεθεί πιο αποφασιστικά η Ελλάδα στο δυτικό κόσμο, πολύ περισσότερο δε που οι οικονομικές σχέσεις που η χώρα τηρούσε με τα ανατολικά κράτη – τρίτο προορισμό των ελληνικών εξαγωγών μετά τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες και τις ΗΠΑ – χτυπούσε τη Βόννη στο ευαίσθητο σημείο της, αφού η Ανατολική Γερμανία ήταν η σημαντικότερη αγορά ελληνικών προϊόντων του ανατολικού μπλοκ και δεύτερη μετά την Πολωνία σε εξαγωγές προς Ελλάδα. Η δυτικογερμανική στάση συμπαρέσυρε και τη Γαλλία, ειδικά εφόσον ο πρόεδρος ντε Γκωλ επιδίωξε να αμβλύνει στο ευρωπαϊκό πλαίσιο την αυξημένη γερμανική επιρροή στην Ελλάδα και την κατανομή ρόλων

12 MAE, Europe, Grèce, 252, 129/CE, Note du Service de Coopération économique, 30.6.1961 και Grèce, 233, Τηλεγράφημα πρεσβείας Αθήνας (Charbonnières) αρ. 150/152, 2.5.1961. *Journal officiel de la République française*, 1552, Projet de loi autorisant la ratification de l'accord créant une association entre la CEE et la Grèce, première session ordinaire de 1961-1962.

13 HAEU, PHS/638/1961, Spaak à Fanfani, 11.5.1961.

14 Eirini Karamouzi, *Greece, the EEC and the Cold War, 1974-1979: The Second Enlargement*, Palgrave, Basingstoke, 2014.

μεταξύ Ουάσινγκτον και Βόννης στα ελληνικά πράγματα¹⁵. Για τις ΗΠΑ, τέλος, η σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά, ταυτόχρονα με την ανάληψη ελληνικών πρωτοβουλιών και τη συνέχιση – μειωμένης – αμερικανικής βοήθειας, αναμενόταν να θέσει την Ελλάδα σε τροχιά ανάπτυξης και να λειτουργήσει έμμεσα ως ανάχωμα στην άνοδο της Αριστεράς μετά τις εκλογές του 1958¹⁶.

Η εφαρμογή και η λειτουργία της Συμφωνίας Σύνδεσης

1) Θεσμικό πλαίσιο και όργανα της σύνδεσης

Η Συμφωνία Σύνδεσης ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και την Ελλάδα ή Συμφωνία της Αθήνας¹⁷ περιελάμβανε εβδομήντα επτά άρθρα και είκοσι πρωτόκολλα. Προέβλεπε εγκαθίδρυση τελωνειακής ένωσης σε δώδεκα χρόνια για το σύνολο των εμπορικών ανταλλαγών με εξαίρεση τα προϊόντα που υπάγονταν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), κοινές δράσεις και εναρμόνιση πολιτικής στον αγροτικό τομέα, χρηματοδοτική βοήθεια για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, τη δημιουργία θεσμικών μηχανισμών για την εφαρμογή της σύνδεσης. Λαμβάνοντας υπόψη την υπανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, το καθεστώς σύνδεσης προέβλεπε διαφορετικές υποχρεώσεις ανάμεσα στις δύο συμβαλλόμενες πλευρές και διαφορετικούς χρόνους πραγματοποίησής τους. Έτσι, ως προς την αύξηση των ποσοτώσεων για τις εισαγωγές και τις μειώσεις δασμών από την πλευρά της, η Ελλάδα είχε μεγαλύτερα περιθώρια (μεταβατική περίοδο είκοσι δύο χρόνων) λόγω των αναγκών της βιομηχανίας της. Το θεσμικό καθεστώς της σύνδεσης ήταν βέβαια διαφορετικό από αυτό που ίσχυε στο εσωτερικό της ΕΟΚ, καθότι διμερούς χαρακτήρα, ενώ η λήψη των αποφάσεων προβλεπόταν να γίνεται με αμοιβαία συμφωνία.

Η εφαρμογή και η ανάπτυξη της σύνδεσης ήταν αρμοδιότητα του Συμβουλίου Σύνδεσης, το οποίο είχε ως ευθύνη τον περιοδικό έλεγχο των αποτελεσμάτων της εφαρμογής της συμφωνίας και διέθετε δικαίωμα απόφασης με βάση την αρχή της ομοφωνίας. Απαρτιζόταν από μέλη ή αντιπροσώπους των κυβερνήσεων των έξι της ΕΟΚ, από το Συμβούλιο και την Επιτροπή της ΕΟΚ, και από μέλη ή αντιπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης. Ήταν δηλαδή μικτού, διακυβερνητικού και κοινοτικού, χαρακτήρα. Το Συμβούλιο ήταν διμερές όργανο, με τα συμβαλλόμενα μέρη να είναι αφενός οι έξι αφετέρου η Ελλάδα. Τα δύο μέρη ασκούσαν εναλλάξ εξάμηνη προεδρία. Το Συμβούλιο Σύνδεσης άρχισε να είναι ενεργό όργανο αφότου τέθηκε σε

15 Mogens Pelt, *Tying Greece to the West: US-West German-Greek Relations 1949-1974*, Museum Tusulanum Press, Κοπεγχάγη, 2006, 77-78 και 217-221. Βλ. επίσης, για τη στάση της Γαλλίας, Lorenz Plassmann, *Comme dans une nuit de Pâques? Les relations franco-grecques, 1944-1981*, Peter Lang, Βρυξέλλες, 2012, 125-150 και Maurice Vaïsse, « La France et l'association de la Grèce au Marché commun » σε Constantin Svolopoulos, Chantal Morelle (επιμ.), *De Gaulle et Caramanlis, la nation l'État, l'Europe*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, 155-166.

16 *FRUS*, 1958-1960, X/2, έγγρ. 274, 21.11.1959. JFK Library, Greece: Security, May 1961-November 1963 και Greece: Security, May 1961-November 1963: Briefing for President. Για την επίδραση των εκλογών του 1958 στην αμερικανική πολιτική, βλ. Stan Draenos, « United States Foreign Policy and the Liberal Awakening in Greece, 1958-1967 », *The Historical Review / La Revue Historique*, 5, 2008, 121-149. Για μία ολοκληρωμένη προσέγγιση σχετικά με τη στάση των ΗΠΑ βλ. τη συμβολή της Κωνσταντίνης Μπότσιου στον παρόντα τόμο.

17 Επρόκειτο ουσιαστικά για σύνολο διπλωματικών πράξεων που αποτελούσαν η Συμφωνία Σύνδεσης ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και την Ελλάδα, η Συμφωνία μέτρων για την εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και την Ελλάδα και, τέλος, η Συμφωνία για το χρηματοδοτικό πρωτόκολλο της Συμφωνίας Σύνδεσης.

ισχύ η συμφωνία και διεξήγαγε την πρώτη συνεδρίασή του στις 12 Νοεμβρίου 1962. Σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό του, προβλέπονταν τουλάχιστον δύο σύνοδοι το χρόνο σε επίπεδο υπουργών και συχνότερες σε επίπεδο διπλωματικών αντιπροσώπων. Έδρα του ορίστηκαν οι Βρυξέλλες, αλλά, λόγω ελληνικής επιμονής, η Αθήνα ήταν δυνατό να φιλοξενήσει συνόδους κατόπιν σχετικής απόφασης. Τα έξοδα λειτουργίας βάρυναν και τις δύο πλευρές. Επίσημες γλώσσες του Συμβουλίου ορίστηκαν οι τέσσερις γλώσσες της ΕΟΚ (γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά, ολλανδικά) και η ελληνική, με γλώσσα εργασίας τη γαλλική. Συστάθηκαν επίσης βοηθητικές επιτροπές: Επιτροπή Σύνδεσης, υποβοηθητική των καθηκόντων του Συμβουλίου, και Επιτροπή τελωνειακής ένωσης, με ρόλο το συντονισμό των διοικητικών υπηρεσιών της ΕΟΚ και της Ελλάδας.

Τέλος, βάσει του άρθρου 71 της συμφωνίας και σχετικών ψηφισμάτων της Βουλής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου^{18*}, αποφασίστηκε το 1963 η σύσταση Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Σύνδεσης¹⁹. Βασική αποστολή της ήταν η εξέταση των ετήσιων εκθέσεων του Συμβουλίου Σύνδεσης, αλλά και οποιουδήποτε θέματος κρινόταν σκόπιμο. Πράγματι, η πρώτη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες, στις 6-7 Ιουνίου 1963, μονοπωλήθηκε από τη σύνδεση της Τουρκίας, η οποία τότε βρισκόταν ακόμα υπό διαπραγματεύση. Το θέμα είχε απασχολήσει ήδη τρεις συνόδους της Επιτροπής Σύνδεσης και τέσσερις του Συμβουλίου, μεταξύ των οποίων και σε επίπεδο υπουργών, με συμμετοχή του Υπουργού Συντονισμού Παναγή Παπαληγούρα. Η Ελλάδα, η οποία διέθετε το δικαίωμα να ενημερώνεται για διαπραγματεύσεις με τρίτα μέρη, αν υπήρχαν δυνάμει επιπτώσεις στα συμφέροντά της, είχε αμφισβητήσει τα νομικά θεμέλια της διαπραγματευόμενης με την Τουρκία σύνδεσης, με βασικό μέλημα κυρίως τον ανταγωνισμό των τουρκικών εξαγωγών καπνού και σταφίδας, προϊόντα για τα οποία η Αθήνα επιδίωκε αυξήσεις ποσοστώσεων. Η ελληνική πίεση είχε τελικά επιφέρει προνομακική δασμολόγηση των ελληνικών κρασιών και επιτάχυνση της εσωτερικής κατάργησης δασμών και του προσδιορισμού κοινής τελωνειακής ταρίφας για τη σταφίδα²⁰. Παρόλα αυτά, στη συνάντηση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Σύνδεσης, το βασικό θέμα παρέμενε η σύνδεση της Τουρκίας. Σε αυτήν εστίασαν οι παρεμβάσεις τόσο της ελληνικής αντιπροσωπείας (αποτελούμενης από τους Κ. Ροδόπουλο, Λ. Ευταξία και Π. Γαρουφαλιά), όσο και του υπεύθυνου της Επιτροπής της ΕΟΚ επί των Εξωτερικών Σχέσεων, Jean Rey, ο οποίος έδωσε διευκρινίσεις για την πολιτική σύνδεσης της ΕΟΚ και τόνισε τη σημασία δημιουργίας οργανικών δεσμών με την Τουρκία²¹. Ο ρόλος της Μικτής Επιτροπής, λοιπόν, δεν ήταν τυπικός, αλλά ουσιαστικός για την περαιτέρω

18* Οι όροι Ευρωπαϊκή Κοινοβουλευτική Συνέλευση και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο χρησιμοποιούνται χωρίς διάκριση στο κείμενο για τον ίδιο θεσμό.

19 HAEU, CM2/1964/1413, CEE-GR 14/64 fin., 3.2.1964, Premier rapport annuel du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1962-31 octobre 1963), και CM2/1965/877, C/44/65 ASS 32, Note d'information travaux parlementaires, 6.5.1965.

20 HAEU, CM2/1963/917, CEE-GR 28/63 fin., 7.5.1963, Procès-verbal de la deuxième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 5.4.1963). CM2/1963/918, CEE-GR 36/36 fin., 30.5.1963, Procès-verbal de la troisième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 7.5.1963) και CM2/1963/919, Note à l'attention du Président [du Conseil], 24.5.1963. CM2/1963/919, CEE-GR 42/63 fin., 26.7.1963, Procès-verbal de la quatrième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 30.5.1963).

21 HAEU, CM2/1963/905, C/52/63/ASS33, Secrétariat général des Conseils des Communautés européennes, Note d'information Travaux parlementaires, 7.6.1963. Για το διαφορετικό καθεστώς σύνδεσης της Τουρκίας και γενικά για τη συμφωνία της χώρας με την ΕΟΚ βλ. Elena Calandri, « A special relationship under strain : Turkey and the EEC, 1963-1976 », *Journal of European Integration History*, 15 (1) (2009), 57-76 και Maurice Vaïsse, « De Gaulle a-t-il ouvert les portes de l'Europe à la Turquie ? » σε *Terres promises. Mélanges offerts à André Kaspi*, Publications de la Sorbonne, Παρίσι, 2009, 395-402.

προσέγγιση θεμάτων διμερούς ενδιαφέροντος σε ένα πλαίσιο ευρύτερο από το αυστηρό διαπραγματευτικό ή τεχνικό του Συμβουλίου και της Επιτροπής Σύνδεσης, κάτι το οποίο έγινε φανερότερο το 1967 στη διαδικασία παγώματος της συμφωνίας έπειτα από την επιβολή της δικτατορίας.

2) Οι τομείς εφαρμογής της σύνδεσης

Η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ αφορούσε τρεις βασικούς τομείς: την απελευθέρωση των εμπορικών ανταλλαγών (τελωνειακή ένωση, κατάργηση ποσοτικών περιορισμών), κοινές δράσεις (εναρμόνιση πολιτικών), παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας.

α) Η απελευθέρωση των εμπορικών ανταλλαγών: κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών και τελωνειακή ένωση

Η απελευθέρωση των ανταλλαγών μεταξύ των κοινοτικών χωρών και της Ελλάδας προετοιμάστηκε από την προσωρινή υποεπιτροπή ΕΟΚ-Ελλάδα, στα πλαίσια της Επιτροπής σύνδεσης με τρίτες χώρες, υπό το Συμβούλιο της ΕΟΚ, στο διάστημα που μεσολάβησε από την υπογραφή ως τη θέση σε ισχύ της συμφωνίας. Οι εργασίες αφορούσαν τις τεχνικές πτυχές της οργάνωσης και έναρξης της σύνδεσης (ορισμό ποσοστών για τη λήψη των τελωνειακών δασμών, συντονισμό στατιστικών υπηρεσιών, κατάργηση ποσοτικών περιορισμών για τα αγροτικά προϊόντα, κοινή στάση ΕΟΚ-Ελλάδας απέναντι στον οργανισμό Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) που έπρεπε να εγκρίνει τη Συμφωνία Σύνδεσης). Μετά την ενεργοποίηση της συμφωνίας, οι σχετικές εργασίες συνεχίστηκαν στα πλαίσια του Συμβουλίου και της Επιτροπής Σύνδεσης²². Έτσι, ήδη από την πρώτη χρονιά τέθηκαν οι βάσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην Κοινή Αγορά, το οποίο στην πράξη σήμαινε αφενός ολική άρση των ποσοτικών περιορισμών στις εμπορικές ανταλλαγές εκατέρωθεν, αφετέρου σταδιακή μείωση των υπάρχοντων δασμών με στόχο την ολική κατάργησή τους.

Οι ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές είχαν ήδη καταργηθεί στις κοινοτικές χώρες από το Μάιο του 1960, σε εφαρμογή της Συνθήκης της Ρώμης, και οι ελληνικές εξαγωγές είχαν επωφεληθεί άμεσα του μέτρου αυτού. Η Συμφωνία Σύνδεσης επισφράγισε τυπικά την κατάσταση αυτή. Ως προς τις εξαγωγές προϊόντων κοινοτικής προέλευσης, η άρση των ποσοτικών περιορισμών ίσχυε στην πράξη με λίγες εξαιρέσεις. Η Ελλάδα κλήθηκε με τη σειρά της να εφαρμόσει το σχετικό μέτρο, προβλέφθηκε όμως περίοδος προσαρμογής δώδεκα ετών με δυνατότητα διατήρησης ή επαναφοράς περιορισμών στις εξαγωγές. Στόχος της ευνοϊκής αυτής διάταξης ήταν να μην πληγεί η ανάπτυξη ορισμένων τομέων της ελληνικής οικονομίας ή να αποφευχθεί έλλειψη συγκεκριμένων προϊόντων, αν αυτό κρινόταν αναγκαίο, υπό τον όρο να προβλεφθούν παράλληλα ποσοτώσεις για τις κοινοτικές χώρες. Η Ελλάδα έκανε όντως χρήση των σχετικών προβλέψεων περιορισμού των ποσοτήτων προς εξαγωγή σε ορισμένες περιπτώσεις. Η παραγωγή βωξίτη αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα, από το 1963 και εξής, όταν ανοίχτηκαν ποσοτώσεις μέγιστου όγκου 450.000 τόνων για τις κοινοτικές χώρες. Στην περίπτωση αυτή, η σύμβαση του 1960 για δημιουργία εργοστασίου αλουμίνας με ιδιωτικές εταιρείες (Πεσινέ) προέβλεπε δυνατότητα συνολικών εξαγωγών βωξίτη ενός εκατομμυρίου τόνων για το 1963. Το 1962, όμως, η Ελλάδα είχε επίσης υπογράψει τριετή συμφωνία με την ΕΣΣΔ που προέβλεπε πώληση 300.000 τόνων βωξίτη το 1962, 450.000 τόνων το 1963 και ίσης

²² ΗΑΕΥ, CM2/1962/1098 και 1099, CM2/1962/1103, Procès-verbal de la première session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 12.11.1962), 20.11.1962.

ποσότητας το 1964. Η ΕΟΚ αξίωσε και πέτυχε ποσοτώσεις ίσου όγκου (450.000 τόνων) τόσο για το 1963 όσο και το 1964. Σε άλλου τύπου περίπτωση, η ισχνή παραγωγή ελαιόλαδου κατά τη χρονιά 1962-63 οδήγησε σε προσωρινή απαγόρευση εξαγωγής, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι εγχώριες ανάγκες κατανάλωσης, και η Ελλάδα δήλωσε αδυναμία να ανοίξει ποσοτώσεις για τις χώρες της ΕΟΚ²³.

Η τελωνειακή ένωση, η κατάργηση δηλαδή των δασμών που ίσχυαν μεταξύ των συμβαλλομένων μερών και η θέσπιση κοινής εξωτερικής ταρίφας, αφορούσε το σύνολο των εμπορικών ανταλλαγών της Ελλάδας με τις έξι κοινοτικές χώρες, εκτός των προϊόντων που υπέπιπταν στην ΕΚΑΧ. Συγκεκριμένα, αφορούσε τα προϊόντα που παράγονταν στην Ελλάδα ή στις χώρες της Κοινότητας είτε βρίσκονταν σε ελεύθερη κυκλοφορία σε αυτές τις χώρες, με εξαίρεση προϊόντα που υπέκειντο σε ειδικούς περιορισμούς λόγω μερικής ή ολικής προέλευσης από τρίτες χώρες (με βάση το πρωτόκολλο αρ. 5). Ειδική σύμβαση συνεργασίας που υπογράφηκε μεταξύ των τελωνειακών διοικήσεων των κρατών-μελών και της Ελλάδας στις 26 Σεπτεμβρίου 1962 όριζε τις σχετικές μεθόδους συνεργασίας στο πρότυπο αυτών που είχαν τεθεί σε ισχύ μεταξύ των έξι της Κοινότητας από το 1960.

Τη στιγμή της ενεργοποίησης της Συμφωνίας Σύνδεσης, εφαρμόστηκε για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα μείωση δασμών 50% σε σχέση με την αντίστοιχη αξία του 1957, η οποία έφτασε το 60% από την 1η Ιουλίου 1963, λόγω ευθυγράμμισης με τη σχετική απόφαση επιτάχυνσης που ίσχυσε για όλη την Κοινότητα (σύμφωνα με το πρωτόκολλο αρ. 6). Προβλεπόταν επίσης προοδευτική κατάργηση των εγγυήσεων που έπρεπε να παρέχουν οι Έλληνες εισαγωγείς προϊόντων κοινοτικής προέλευσης. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ελλάδα δεν έκανε χρήση του δικαιώματος που είχε να επαναφέρει ή να θεσπίσει δασμούς σε συγκεκριμένα βιομηχανικά προϊόντα προκειμένου να ευνοήσει την ανάπτυξη εγχώριας βιομηχανικής δραστηριότητας. Για τα αγροτικά προϊόντα, η μείωση δασμών ήταν 40-45%, ανάλογα αν είχαν απελευθερωθεί ή όχι, ενώ ένας μεγάλος αριθμός έχαιρε κατάργησης ποσοτώσεων. Από τα βασικά ελληνικά εξαγωγίμα προϊόντα, η σταφίδα έχαιρε μείωσης δασμών 50% τη στιγμή ενεργοποίησης της Συμφωνίας Σύνδεσης και 70% από το 1963, λόγω ευθυγράμμισης με την κοινοτική απόφαση επιτάχυνσης, με χρονοδιάγραμμα 80% το 1965 και 90% το 1966. Η μείωση δασμών για τον καπνό σε σχέση με το 1957 ήταν 50%, με πρόβλεψη η ολική τελωνειακή ένωση για αυτό το προϊόν να γίνει το αργότερο ως το τέλος του 1967, χωρίς όμως να οριστεί χρονοδιάγραμμα. Η σχετική ασάφεια, όπως θα γίνει φανερό παρακάτω, βάρυνε αρνητικά στις σχέσεις ΕΟΚ-Ελλάδας. Ως προς το κρασί, άνοιξαν ποσοτώσεις και λήφθηκαν μέτρα που ενθάρρυναν τις εξαγωγές αυτού του προϊόντος κυρίως προς τη Δυτική Γερμανία και δευτερευόντως προς τη Γαλλία και την Ιταλία. Οι ποσοτώσεις για το συγκεκριμένο προϊόν ακολούθησαν ανοδική πορεία σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, καθώς μάλιστα η αύξηση αυτή, που πάντως σαφώς ανταποκρινόταν σε πραγματικές ανάγκες ειδικά της γερμανικής αγοράς, χρησίμευσε τακτικά ως μέσο ανάσχεσης ελληνικών αιτημάτων που δεν ήταν δυνατό να βρουν άμεση ικανοποίηση, όπως τα σχετικά με την τελωνειακή ένωση για τον καπνό. Ως προς τα κοινοτικά προϊόντα, για τα βιομηχανικά που αντίστοιχά τους παράγονταν και στην Ελλάδα

23 HAEU, CM2/1964/1413, CEE-GR 14/64 fin., Premier rapport annuel du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1962-31 octobre 1963), 3.2.1964. CM2/1963/919, S/347/63 (NG 44), Aide-mémoire du Secrétariat, 27.5.1963. CM2/1963/919, CEE-GR 42/63 fin., 26.7.1963, Procès-verbal de la quatrième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 30.5.1963). CM2/1964/1422, CEE-GR 72/64 fin., Procès-verbal de la dixième séance du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 4.11.1964), 9.2.1965.

θεσπίστηκε μείωση δασμών 5% με πρόβλεψη κατάργησης ποσοστώσεων σε 22 χρόνια, τη μέγιστη δυνατή περίοδο δηλαδή που μπορούσε να θεωρηθεί μεταβατική για την Ελλάδα. Για τα υπόλοιπα βιομηχανικά προϊόντα, η μείωση δασμών ανερχόταν σε 10%. Για τα αγροτικά προϊόντα κοινοτικής προέλευσης, η μείωση δασμών ήταν 10%, με εξαίρεση τα προϊόντα που αποτελούσαν αντικείμενο του πρωτοκόλλου αρ. 13 (ζαμπόν, τυριά, βούτυρο), για τα οποία ίσχυε συγκεκριμένη μείωση δασμού είτε κατά 10% είτε κατά 5%²⁴.

Τα συγκεκριμένα θέματα αποτελούσαν τη λεγόμενη τρέχουσα διαχείριση της Συμφωνίας Σύνδεσης, η οποία, βάσει του άρθρου 33 της Συμφωνίας, αποτελούσε ουσιαστική προετοιμασία της εναρμόνισης. Τελικά όμως, εξαρχής λειτούργησε αυτόνομα, καθώς λίγο ή καθόλου επηρεάστηκε από την απουσία συντονισμού σε επίπεδο γενικότερης πολιτικής. Η εφαρμογή της Συμφωνίας έφερε στην επιφάνεια ουσιαστική διάσταση απόψεων μεταξύ της Κοινότητας και της Ελλάδας σχετικά με την εναρμόνιση, η οποία πάντως οφειλόταν στη γενικότερη αδυναμία της πρώτης να ορίσει κοινή ευρωπαϊκή πολιτική, όπως κατέδειξε η λεγόμενη κρίση της άδειας καρέκλας (βλ. παρακάτω), παρά σε απροθυμία να ληφθούν υπόψη τα σχετικά ελληνικά αιτήματα.

β) Η εναρμόνιση πολιτικής: η περίπτωση της κοινής αγροτικής πολιτικής

Η Συμφωνία Σύνδεσης αναφερόταν σαφώς στη γενική ανάγκη εναρμόνισης πολιτικών (άρθρο 2) και ειδικότερα στον αγροτικό τομέα (άρθρο 33). Η σταδιακή εναρμόνιση των αγροτικών πολιτικών της Κοινότητας και της Ελλάδας προβλεπόταν να ολοκληρωθεί το αργότερο ως το τέλος της οριζόμενης μεταβατικής περιόδου, με δεδομένο ότι η εσωτερική κοινοτική πολιτική όφειλε να λαμβάνει υπόψη την ιδιαίτερη κατάσταση, τις δυνατότητες και τα συμφέροντα της ελληνικής γεωργίας. Το θέμα εντασσόταν λοιπόν στο ευρύτερο πλαίσιο των διεργασιών που λάμβαναν χώρα κατόπιν της υπογραφής της Συνθήκης τη Ρώμης με στόχο την ανάπτυξη κοινής αγροτικής πολιτικής μεταξύ των έξι χωρών-μελών. Το 1962, σε εφαρμογή των αποφάσεων της Διάσκεψης της Στρέζα (1958), οι έξι της ΕΟΚ έθεσαν σε εφαρμογή τους συμφωνημένους κανόνες κοινής αγροτικής πολιτικής (ΚΑΠ): εκσυγχρονισμό της ευρωπαϊκής γεωργίας, αύξηση της παραγωγικότητας και του βιοτικού επιπέδου των αγροτών, σταθεροποίηση της αγοράς αγροτικών προϊόντων, επάρκεια της παραγωγής σε σχέση με τη ζήτηση και σταθεροποίηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Κυριότερη έκφραση της ΚΑΠ υπήρξε η ίδρυση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Γεωργικού Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΤΓΠΕ), η χρηματοδότηση του οποίου προβλεπόταν να εξασφαλιστεί αρχικά, ως το 1965, από τις συνεισφορές των κρατών-μελών. Στη συνέχεια, όταν πλέον θα ολοκληρωνόταν πλήρως η Κοινή Αγορά, από το 1970, από την είσπραξη δασμών στις εισαγωγές προϊόντων από τρίτες χώρες με απευθείας διαχείριση από την Επιτροπή. Η εφαρμογή λοιπόν της σύνδεσης επιτελέστηκε σε ένα υπό διαμόρφωση τοπίο στους κόλπους της ΕΟΚ, κάτι το οποίο κατέστησε την Ελλάδα δέκτη των δυσκολιών που συνεπαγόταν η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από τα κράτη-μέλη στην Επιτροπή, αλλά και οι διαφωνίες στη διαμόρφωση κοινής πολιτικής. Πράγματι, το πρόβλημα της χρηματοδότησης του ΕΤΓΠΕ για την ενδιάμεση περίοδο 1965-1970 βρέθηκε στο κέντρο της κρίσης που εκδηλώθηκε στα τέλη του 1965-αρχές 1966 και έμεινε γνωστή ως κρίση της άδειας καρέκλας, λόγω της άρνησης της Γαλλίας να συμμετάσχει στα διακυβερνητικά όργανα της Κοινότητας. Πέρα από τη χρηματοδότηση του Ταμείου, ο βαθύτερος λόγος της κρίσης ήταν η αντίδραση προς τη

24 HAEU, CM2/1964/1413, CEE-GR 14/64 fin., Premier rapport annuel du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1962-31 octobre 1963), 3.2.1964.

διαφαινόμενη αύξηση της ισχύος της Επιτροπής και την τάση της να λειτουργεί ως υπερεθνική εκτελεστική εξουσία της Κοινότητας. Με δύο λόγια, ότι οι θιασώτες της εθνικής κυριαρχίας και της διακρατικής λειτουργίας της Κοινότητας, όπως ο Γάλλος πρόεδρος Ντε Γκωλ, ο οποίος διατηρούσε κάκιστες σχέσεις με τον πρόεδρο της Επιτροπής Walter Hallstein, δεν ήταν διατεθειμένοι να ανεχθούν. Ο διακανονισμός του Λουξεμβούργου (1966) διευθέτησε το θέμα της προσωρινής χρηματοδότησης του Ταμείου, η οποία θα ήταν μικτή από κρατικές συνεισφορές και δασμούς επί των εισαγωγών προϊόντων τρίτων χωρών. Ως αποτέλεσμα της κρίσης, όμως, το Ταμείο περιόρισε τις δραστηριότητές του πρωταρχικά στη διαχείριση των εγγυήσεων, κυρίως σε επίπεδο τιμών των γεωργικών προϊόντων. Ο προσανατολισμός, αντίθετα, που ενέπλεκε τη χάραξη πραγματικής κοινής αγροτικής πολιτικής, τέθηκε στο περιθώριο²⁵.

Αυτή η κατάσταση επηρέασε αρνητικά την πάγια επιδίωξη της Ελλάδας να ευθυγραμμιστεί πλήρως με τα μέλη της Κοινότητας, τόσο σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, όσο και σε επίπεδο χρηματοδοτήσεων. Η Ελλάδα έδειξε εξαρχής μία γενικότερη τάση να διεκδικεί σχεδόν αντιμετώπιση πλήρους μέλους, επιζητώντας για παράδειγμα σύνδεση στις πολιτικές διαβουλεύσεις των Υπουργών Εξωτερικών της Κοινότητας ήδη από τον Ιούνιο του 1961²⁶. Σε αυτό το πλαίσιο τασσόταν ασφαλώς η θέση του Παναγή Παπαληγούρα κατά την πρώτη συνεδρίαση του Συμβουλίου Σύνδεσης, όταν εξέφρασε την επιθυμία η Ελλάδα να συμμετάσχει ενεργά, κατά προτίμηση μέσω ειδικών διαδικασιών, στη διαμόρφωση των επερχόμενων κοινοτικών κανονισμών για τη γεωργία, ειδικότερα στον τομέα της παραγωγής καπνού²⁷. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα νοούσε την εναρμόνιση αγροτικής πολιτικής ως συμμετοχή στις θεσμικές διαδικασίες και τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς της ΚΑΠ. Για την ΕΟΚ, ωστόσο, όσο η Ελλάδα δεν ήταν πλήρες μέλος της, οι αγροτικές πολιτικές των δύο μερών επιβαλλόταν να είναι νομικά διακριτές, αν και μπορούσαν κάλλιστα να είναι οικονομικά παρόμοιες²⁸. Επιπλέον εμπόδιο για την Ελλάδα ήταν η τάση της Κοινότητας να καταφεύγει σε προσωρινούς διακανονισμούς μπροστά στη δυσκολία να εφαρμόζει μακρόπνοες πολιτικές.

Σε μία πρώτη φάση, επήλθε συμφωνία μεταξύ της Ελλάδας και της Κοινότητας ως προς τους κανόνες εφαρμογής της εναρμόνισης πολιτικής για πέντε βασικά προϊόντα, για τα οποία είχαν ήδη αναπτυχθεί κανονισμοί ΚΑΠ (δημητριακά, χοιρινό κρέας, αυγά, κρέας πουλερικών, φρούτα και λαχανικά). Η διαδικασία προβλεπόταν να ολοκληρωθεί ως τα τέλη του 1964, υπέστη όμως τις σχετικές καθυστερήσεις που σημειώνονταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο και παρέμεινε σε μεταβατικό καθεστώς ως το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης το 1967²⁹. Ο τομέας πάντως που φανέρωσε πλήρως τις δυσκολίες εναρμόνισης όσο και τη διάσταση απόψεων, τόσο σε διμερές

25 Robert Toulemon, *La construction européenne*, Éditions de Fallois, Παρίσι, 1994, 107-115 και René Leboutte, *Histoire économique et sociale de la construction européenne*, Peter Lang, Βρυξέλλες, 2008, 528-535. Ειδικότερα για την κρίση της άδειας καρέκλας βλ. Benedikt Schoenborn, *La mésentente apprivoisée : De Gaulle et les Allemands, 1963-1969*, Graduate Institute Publications, Γενεύη, 2007, 200-213.

26 MAE, Europe, Grèce, 233, Note de la Sous-direction d'Europe occidentale, A/s Participation de la Grèce aux consultations politiques, 20.6.1961.

27 HAEU, CM2/1962/1103, Procès-verbal de la première session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 12.11.1962), 20.11.1962.

28 HAEU, CM2/1965/878, CEE-GR 24/65, Note de transmission, 23.4.1965 : Deuxième rapport annuel d'activité du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1963-31 décembre 1964).

29 HAEU, CM2/1962/1103, Procès-verbal de la première session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 12.11.1962), 20.11.1962 και CM2/1966/1019, CEE-GR 33/66 fin., 21.12.1966, Procès-verbal de la dix-septième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles 23.3.1966).

όσο και σε ενδοκοινοτικό επίπεδο, ήταν η παραγωγή καπνού, με δεδομένη τη σημασία του για την ελληνική οικονομία.

Οι βασικές προβλέψεις της Συμφωνίας Σύνδεσης για τον καπνό ορίζονταν βάσει του πρωτόκολλου αρ. 15. Όπως προαναφέρθηκε, τη στιγμή της ενεργοποίησης της συμφωνίας επήλθε άμεση μείωση 50% στους δασμούς που επιβάλλονταν στις εισαγωγές ελληνικού καπνού από τις κοινοτικές χώρες, σε σχέση με την αντίστοιχη αξία του 1957, και μία πρώτη προσέγγιση των εθνικών δασμών των κοινοτικών χωρών με απώτερο στόχο την καθιέρωση κοινής εξωτερικής ταρίφας για τις εισαγωγές καπνού από τρίτες χώρες. Η κατάργηση του συνόλου των δασμών για τον καπνό και η καθιέρωση κοινής εξωτερικής ταρίφας προβλέπονταν να έχουν ολοκληρωθεί το αργότερο ως το τέλος του 1967, δεν ορίστηκε ωστόσο συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα. Επιπλέον, με βάση το ίδιο πρωτόκολλο, οι χώρες της Κοινότητας που διέθεταν μονοπώλιο καπνού δεσμεύονταν να διατηρήσουν το μέσο όρο αγορών που είχαν πραγματοποιήσει για τις χρονιές 1957, 1958 και 1959 ή, υπό ορισμένες συνθήκες, να τις αυξήσουν. Εξαρχής πάντως, σε ό,τι αφορούσε θέματα γενικότερης πολιτικής για τον καπνό, η Κοινότητα θεωρούσε ότι εμπλέκονταν σημαντικά πολιτικά και θεσμικά ζητήματα. Για το λόγο αυτό ήταν υπέρ της υιοθέτησης προσωρινών θέσεων, ώστε να μην δημιουργηθεί προηγούμενο που θα δρούσε δεσμευτικά για αυτήν σε περιπτώσεις σύνδεσης άλλων χωρών³⁰. Πέρα από τις πρώτες ρυθμίσεις που τέθηκαν σε ισχύ τη στιγμή της ενεργοποίησης της Συμφωνίας Σύνδεσης, ως το 1964 δεν είχαν γίνει κινήσεις προς περαιτέρω μείωση δασμών και νέα προσέγγιση για κοινή εξωτερική ταρίφα. Το 1963, σε μία κίνηση μεταξύ άλλων και για να προλάβει τυχόν ανταγωνισμό στις πωλήσεις καπνού της ίδιας ποικιλίας εκ μέρους της Τουρκίας, η οποία τότε βρισκόταν σε φάση διαπραγμάτευσης της δικής της σύνδεσης με την Κοινότητα, η Ελλάδα πίεσε για ορισμό χρονοδιαγράμματος στη μείωση των ενδοκοινοτικών δασμών για τον καπνό (προτείνοντας 20% το 1963, 20% το 1965, 10% το 1967) και την προσέγγιση για την κοινή εξωτερική ταρίφα³¹. Παράλληλα, η ελληνική πλευρά λάμβανε υπόψη και τον ανταγωνισμό της Βουλγαρίας, της οποίας οι πωλήσεις καπνού προς τις χώρες της ΕΟΚ ακολουθούσαν ανοδική τάση από το 1961 και μετά. Σύμφωνα με τις Βρυξέλλες, η εξέλιξη της τελωνειακής ένωσης για τον καπνό ήταν συνάρτηση της γενικότερης ΚΑΠ για το συγκεκριμένο παραγωγικό τομέα, η οποία ωστόσο βρισκόταν σε νεκρό σημείο σε επίπεδο Κοινότητας. Προκειμένου να κατευναστεί η ελληνική πίεση, η οποία εντάθηκε το 1964 σε υπουργικό επίπεδο (εκ μέρους των Υπουργών Εξωτερικών Χρ. Παλαμά και Συντονισμού Γ. Μαύρου), η Κοινότητα παρουσιαζόταν πρόθυμη, σε αυτό το πλαίσιο, να προχωρήσει σε νέα μείωση δασμών αρχικά κατά 5%³².

Υπέρ των ελληνικών θέσεων συνηγόρησε η Ιταλία στη δεδομένη συγκυρία, η οποία πίεσε για λήψη συγκεκριμένων δεσμεύσεων εκ μέρους της Επιτροπής προς διαμόρφωση κοινοτικής ΚΑΠ για τον καπνό ως το τέλος 1966 (δηλαδή στις δύο πρώτες φάσεις της

30 HAEU, CM2/1963/921, Extrait du compte-rendu sommaire de la réunion restreinte tenue à l'occasion de la 277ème réunion du Comité des représentants permanents (Bruxelles, 13 et 14.11.1963, document R/1014/63).

31 HAEU, CM2/1963/919, CEE-GR 42/63 fin., 26.7.1963, Procès-verbal de la quatrième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 30.5.1963).

32 HAEU, CM2/1963/919, CEE-GR 42/63 fin., 26.7.1963, Procès-verbal de la quatrième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 30.5.1963). CM2/1963/920, S/506/63 (NG 55), Note introductive, 22.7.1963 και CEE-GR 56/63 fin., 18.11.1963, Procès-verbal de la cinquième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 26.7.1963). CM2/1964/1419, CEE-GR 29/64 fin., 10.3.1964, Procès-verbal de la septième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 3.2.1964).

μεταβατικής περιόδου) και με τη συμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης. Αν αυτό αποδεικνυόταν αδύνατο, τότε η Ιταλία θεωρούσε ότι η ελληνική πλευρά όφειλε να λάβει εγγυήσεις για αύξηση των ελληνικών εξαγωγών καπνού προς τις χώρες-μέλη της Κοινότητας. Η Ιταλία πρότεινε παροχή εγγυήσεων από την Επιτροπή, τα κράτη-μέλη και την Ελλάδα για συνεργασία στην κοινή πολιτική. Αν αυτό γινόταν δεκτό, ήταν πρόθυμη να συμφωνήσει άμεση μείωση δασμού 10% στον καπνό και δεύτερη προσέγγιση για κοινή εξωτερική ταρίφα³³. Η στάση της Ιταλίας εξηγείται περισσότερο από το ενδιαφέρον της να προχωρήσει γρήγορα το θέμα της ΚΑΠ, δεδομένου ότι η χώρα έφερε, μαζί με τη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία, το βασικό βάρος χρηματοδότησής της, είχε όμως μειωμένες απολαβές. Η Επιτροπή όμως δεν ήταν έτοιμη να αναλάβει δεσμεύσεις για συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο παρουσίας προτάσεων³⁴.

Τελικά, μετά από επίμονες διαπραγματεύσεις στα πλαίσια του Συμβουλίου Σύνδεσης στις οποίες συμμετείχε ο Υπουργός Συντονισμού Γεώργιος Μαύρος, επήλθε προσωρινός διακανονισμός. Ο Μαύρος ζήτησε αποσύνδεση των μειώσεων δασμών από την εξέλιξη της ΚΑΠ για τον καπνό και έτσι αποφασίστηκε νέα μείωση των ενδοκοινοτικών δασμών κατά 10% για το 1964 και επιπλέον 10% για το τέλος του 1965, ανεξάρτητα από το αν επερχόταν συμφωνία για την ΚΑΠ καπνού ή όχι στο επίπεδο της Κοινότητας. Για αυτό το τελευταίο θέμα, το Συμβούλιο της ΕΟΚ έδωσε εντολή στην Επιτροπή να καταθέσει σχετικές προτάσεις, τις οποίες τα έξι κοινοτικά κράτη και η Ελλάδα δεσμεύονταν να εξετάσουν πριν το τέλος του 1964. Όταν το Συμβούλιο Σύνδεσης θα είχε γνωμοδοτήσει σχετικά, τότε προβλεπόταν νέα μείωση 10% των ενδοκοινοτικών δασμών. Αν ως τότε δεν ήταν έτοιμες οι προτάσεις της Επιτροπής, όπως και τελικά έγινε, η ελληνική κυβέρνηση είχε δικαίωμα να συγκαλέσει το Συμβούλιο Σύνδεσης ώστε να αποφασιστεί η επόμενη μείωση δασμών με μορφή προσωρινού και πάλι διακανονισμού³⁵. Η στασιμότητα της κατάστασης, καθώς καμία πρόοδος δεν σημειώθηκε στις σχετικές εργασίες της Επιτροπής, προκάλεσε την αντίδραση της Ιταλίας, η οποία ήταν αντίθετη σε νέα μείωση δασμών, αν αυτή δεν συνοδευόταν από μία συνολική πολιτική για τον καπνό σε επίπεδο Κοινότητας. Ωστόσο, οι υπόλοιπες πέντε χώρες δεν συμεριζόνταν αυτήν τη θέση και, επιπλέον, η Ελλάδα υποθήκευε τη συναίνεσή της για την κατάργηση των δασμών στο κολοφώνιο και το νέφτι, που επιθυμούσαν η Κοινότητα και ειδικά η Δυτική Γερμανία, στη μείωση των δασμών για τον καπνό. Σε αυτό το πλαίσιο αποφασίστηκε τελικά να ισχύσει νέα μείωση 10% από 1ης Μαΐου 1965, ενώ η Ελλάδα πέτυχε επίσης ελαφρά αύξηση ποσοστώςσεων για εξαγωγές κρασιού στην Ιταλία, τη Γαλλία και κυρίως τη Δυτική Γερμανία³⁶.

Παρά τις επιμέρους ρυθμίσεις που αφορούσαν την τελωνειακή ένωση, η γενικότερη στασιμότητα ολικής πολιτικής για τον καπνό και η συνακόλουθη καθυστέρηση εναρμόνισης μεταξύ Ελλάδας και Κοινότητας σε έναν ζωτικό παραγωγικό τομέα ανησυχούσαν εμφανώς την ελληνική κυβέρνηση. Οι ανησυχίες αυτές αυξάνονταν δεδομένου ότι το 1965 σήμαινε και την

33 HAEU, CM2/1964/1420, Secrétariat général du Conseil, Note à l'attention de M. Le Président du Coreper, 18.2.1964.

34 HAEU, CM2/1964/1420, Procès-verbal de la réunion restreinte à l'occasion de la 124ème session du Conseil de la CEE, Bruxelles, 24 et 25.2.1964.

35 HAEU, CM2/1964/1420, CEE-GR 36/64 fin., 28.7.1964, Procès-verbal de la huitième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 10.3.1964).

36 HAEU, CM2/1965/858, Secrétariat général des Conseils, Note à l'attention de M. le Président du Coreper (326ème réunion), 19.1.1965. S/72/65 (NG 8), Note du Conseil, 27.1.1965. Extrait du compte-rendu sommaire de la réunion restreinte, tenue à l'occasion de la 326ème réunion du Coreper, Bruxelles, 20-21.1.1965. Note du Conseil, 27.1.1965. CEE-GR 13/65 fin., 14.5.1965, Procès-verbal de la douzième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 9.2.1965).

περάτωση του διαστήματος κατά το οποίο η Ελλάδα διέθετε τη δυνατότητα, βάσει της Συμφωνίας Σύνδεσης, να δώσει τη γνώμη της στη διαμόρφωση της κοινής πολιτικής, αν αυτή ήταν έτοιμη ως τότε. Έτσι, το Μάιο της ίδιας χρονιάς, ο τότε Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και Υπουργός Συντονισμού, Στέφανος Στεφανόπουλος, απηύθυνε επιστολή στον προεδρεύοντα του Συμβουλίου της Κοινότητας, Maurice Couvède Murville, ζητώντας επιτάχυνση των εργασιών για την ΚΑΠ καπνού, ώστε οι θέσεις της Ελλάδας να μπορέσουν να ληφθούν υπόψη³⁷. Σε ενδοκοινοτικό επίπεδο, πάντως, το θέμα της εναρμόνισης των αγροτικών πολιτικών με την Ελλάδα σε όλους τους παραγωγικούς τομείς αντιμετωπιζόταν σοβαρά. Οι σχετικές διεργασίες γίνονταν με κέντρο δύο βασικούς άξονες: το χρηματοδοτικό πρόβλημα και τη διάρκεια της εναρμόνισης. Ως προς τη χρηματοδότηση, η οποία κρινόταν ως το βασικό πρόβλημα, η Κοινότητα θεωρούσε ότι ούτε διέθετε τέτοια υποχρέωση απέναντι στην Ελλάδα βάσει της Συμφωνίας Σύνδεσης ούτε η χώρα είχε δικαίωμα να ωφεληθεί από το ΕΤΓΠΕ, αφού δεν ήταν πλήρες μέλος. Σε διαφορετική περίπτωση, θα επρόκειτο για μερική σύνδεση, κάτι το οποίο θα αποτελούσε νεοτερισμό που θα δρούσε συμπληρωματικά προς τη Συμφωνία Σύνδεσης. Η θέση της Επιτροπής Μόνιμων Αντιπροσώπων σχετικά ήταν ότι, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων που θα ακολουθούσαν τη λήξη του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου της συμφωνίας το 1967, η Κοινότητα θα μπορούσε ενδεχομένως να συζητήσει πιθανή χρηματοδότηση της ελληνικής γεωργίας από τη δεύτερη φάση της εναρμόνισης και μετά. Η σχετική ευμενής διάθεση οφειλόταν κυρίως στη Δυτική Γερμανία. Για το δεύτερο πρόβλημα, υπήρχε συναίνεση ως προς το να προβλεφθούν δύο φάσεις εναρμόνισης. Κατά την πρώτη, θα έπρεπε να τεθούν σε λειτουργία οι θεσμικοί, νομοθετικοί και διοικητικοί μηχανισμοί που ήταν απαραίτητοι για την εφαρμογή της ΚΑΠ. Η Ελλάδα υπολόγιζε τη διάρκεια αυτής της φάσης σε 6 με 12 μήνες, η ΕΟΚ από την πλευρά της σε περίπου δύο χρόνια. Επίσης, η Ελλάδα επιθυμούσε αυτόματο πέραςμα στη δεύτερη φάση, ενώ η ΕΟΚ κατόπιν πρότερης διαπίστωσης ότι οι μηχανισμοί είχαν τεθεί σε λειτουργία. Ως ημερομηνία έναρξης της δεύτερης φάσης ήταν πιθανή η 1.1.1968 με ενδεχόμενη περίοδο διαπίστωσης το τελευταίο τρίμηνο του 1967. Επίσης, η Ελλάδα επέμενε για συμμετοχή σε όλα τα θεσμικά όργανα (επιτροπές κλπ) που είχαν την ευθύνη διαχείρισης της ΚΑΠ, ενώ η Κοινότητα παρέμενε απρόθυμη εφόσον η χώρα δεν ήταν πλήρες μέλος³⁸.

Η κοινοτική θέση δεν ήταν φυσικά μονολιθική. Η επιφύλαξη των κρατών-μελών ως προς τη χρηματοδότηση της εναρμόνισης οφειλόταν στην απροθυμία τους να αναλάβουν χρηματοδοτικές δεσμεύσεις έναντι της Ελλάδας. Ως αποτέλεσμα, νοούσαν την εναρμόνιση κυρίως ως ελεύθερη κυκλοφορία προϊόντων, ενώ η Ελλάδα της προσέδιδε νόημα κοινής ευθύνης, θεωρώντας την συνεπώς αλληλένδετη με τους κανόνες της ΚΑΠ. Αντίθετα, η Επιτροπή ήταν πιο ανοιχτή στα ελληνικά αιτήματα και κυρίως στην ιδέα ενός παράλληλου ταμείου για την ελληνική γεωργία στο παράδειγμα του ΕΤΓΠΕ, η οποία άλλωστε προερχόταν από τη Μικτή Κοινοβουλευτική Επιτροπή. Στη 13η σύνοδο του Συμβουλίου Σύνδεσης, ο επί των Εξωτερικών Σχέσεων της Επιτροπής Jean Reytέθηκε σαφώς υπέρ της χρηματοδότησης της εναρμόνισης με την Ελλάδα. Η χώρα, σύμφωνα με τον Rey, ήταν ο πιο αδύναμος εταίρος στη σύνδεση και, επιπλέον, η εξέλιξη της ίδιας της Κοινότητας έθετε το πολιτικό πρόβλημα της πρόσδεσης της Ελλάδας στην υπό διαμόρφωση ανάπτυξή της. Με αυτό το σκεπτικό πρότεινε άμεση έναρξη των εργασιών εναρμόνισης αγροτικών πολιτικών, ώστε να υπήρχε περιθώριο να επιτευχθεί σχετική συμφωνία ως τα τέλη του 1966 και πιθανές χρηματοδοτήσεις να ήταν διαθέσιμες στην αρχή της

37 ΗΑΕΥ, CM2/1965/860, S/435/65 (NG 37), Note introductive du Conseil, 11.5.1965.

38 Ο.π.

δεύτερης φάσης εναρμόνισης γύρω στις αρχές του 1968. Σε αυτό το πνεύμα, το Συμβούλιο Σύνδεσης αποφάσισε να επιφορτίσει την Επιτροπή Σύνδεσης με τις απαραίτητες εργασίες σχετικά με τη διάρκεια της πρώτης φάσης και το θέμα πιθανής χρηματοδότησης³⁹. Δεδομένου ότι η Επιτροπή της Κοινότητας προσέγγιζε τα ελληνικά θέματα σταθερά υπό το πρίσμα της μελλοντικής ένταξης της χώρας, η στάση της δεν προκαλεί έκπληξη, στο βαθμό που η ΚΑΠ αντιπροσώπευε για αυτήν το βασικό παράγοντα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁴⁰. Η στάση αυτή καταδεικνύει ότι η Επιτροπή διέθετε πλέον δική της φωνή, κάτι το οποίο μόνο ξένο δεν ήταν με την κρίση που ξέσπασε ακριβώς στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία με αφορμή τη γενικότερη χρηματοδότηση της ΚΑΠ. Η κρίση λοιπόν της άδειας καρέκλας επηρέασε και την ελληνική σύνδεση, καθώς φρέναρε οποιαδήποτε εξέλιξη επί της εναρμόνισης αγροτικών πολιτικών, αλλά και επιβράδυνε την τελωνειακή ένωση. Έτσι, οι νέες μειώσεις στους ενδοκοινοτικούς δασμούς αποφασίστηκαν με ρυθμό 5% για τα μέσα 1966 και ίδιο ποσοστό για τις αρχές 1967, ανεξάρτητα πάντα από την εξέλιξη της ΚΑΠ καπνού⁴¹.

Η επανέναρξη των συνομιλιών σχετικά με την ελληνική εναρμόνιση έγινε το Φεβρουάριο του 1966, έπειτα δηλαδή από τη διάσκεψη του Λουξεμβούργου και λίγο πριν τον τελικό συμβιβασμό που επήλθε για τη γενική χρηματοδότηση της ΚΑΠ⁴². Σε τεχνικό επίπεδο, ανασκοπήθηκαν όλοι οι βασικοί κανονισμοί ΚΑΠ της ΕΟΚ, έτσι ώστε να εντοπιστούν οι τεχνικές και θεσμικές δυσκολίες που παρουσιάζονταν στα πλαίσια της εναρμόνισης με την Ελλάδα και να εξεταστούν οι δυνατές λύσεις, πάντα με τη λογική ότι θα υπήρχαν δύο φάσεις εναρμόνισης. Παράλληλα, προχωρούσαν οι εργασίες στο στενό πλαίσιο της Κοινότητας, σε επίπεδο Επιτροπής Σύνδεσης ΕΟΚ-Τρίτες Χώρες, για τη σύνταξη προσχεδίου εναρμόνισης πάνω στον κανονισμό των δημητριακών. Οι σχετικές εργασίες, πάντως, περιορίζονταν στην τεχνική πλευρά και στο αυστηρό πλαίσιο της εμπορικής αντίληψης της εναρμόνισης, αφήνοντας κατά μέρος το αγκάθι της χρηματοδότησης, η οποία ωστόσο παρέμενε ο βασικός στόχος της Αθήνας⁴³. Για να γίνει πλήρως κατανοητό το πρόβλημα της χρηματοδότησης της ελληνικής εναρμόνισης, πέρα από την ενδοκοινοτική ασυνεννοησία περί της ΚΑΠ, θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη τις ειδικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας. Για τα δημητριακά, το μονοπώλιο του ελληνικού κράτους κάλυπτε τη διαφορά μεταξύ της εγχώριας παραγωγής και των εθνικών αναγκών κατανάλωσης χάρη στην παροχή αμερικανικής οικονομικής βοήθειας. Σε περίπτωση εναρμόνισης στα πλαίσια της σύνδεσης με την ΕΟΚ, το μονοπώλιο θα έπαυε να υφίσταται και αναμενόταν η Ελλάδα να στραφεί προς την Κοινότητα για να ικανοποιήσει την ανάγκη

39 HAEU, CM2/1965/860, Extrait du procès-verbal de la réunion restreinte tenue à l'occasion de la 168ème réunion du Conseil de la CEE ; Bruxelles, 13-14.5.1965. CM2/1965/861, CEE-GR 35/65 fin., 26.1.1966, Procès-verbal de la treizième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 14.5.1965).

40 Σχετικά με την Επιτροπή και την ΚΑΠ βλ. Pierre Gerbet, *La construction de l'Europe*, Armand Colin, Παρίσι. 2007.

41 HAEU, CM2/1965/866, CEE-GR 72/65 fin., 28.2.1966, Procès-verbal de la quinzième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles 16.12.1965), CM2/1966/1018, CEE-GR 21/66 fin., 21.12.1966, Procès-verbal de la seizième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles 18.2.1966). CM2/1966/1019, CEE-GR 33/66 fin., 21.12.1966, Procès-verbal de la dix-septième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles 23.3.1966).

42 Carine Germond, « Le couple France-Allemagne et la crise de la chaise vide » σε Katrin Rucker, Laurent Warloutzet (επιμ.), *Quelle(s) Europe(s) ? Nouvelles approches en histoire de l'intégration européenne*, Peter Lang, Βρυξέλλες, 2006, 79-96. Βλ. Επίσης Jean-Marie Palayret, Helen S. Wallace, Pascaline Winand (επιμ.), *Visions, Votes and Vetoes : The Empty Chair Crisis and the Luxembourg Compromise Forty Years On*, Peter Lang, Βρυξέλλες, 2006.

43 HAEU, CM2/1966/1021, S/490/66 (NG 60), Association CEE-Grèce, Rapport du Comité Association Pays tiers au Coreper, 8.7.1966.

χρηματοδότησης του εν λόγω παραγωγικού τομέα. Αυτό ήταν προφανώς το νόημα της ελληνικής επιδίωξης να προσδεθεί το παράλληλο ταμείο χρηματοδότησης, τη δημιουργία του οποίου επιζητούσε, ολοκληρωτικά στο ΕΤΓΠΕ. Και για τον ίδιο προφανώς λόγο, δεν υπήρχε καμία βιασύνη στα πλαίσια της Κοινότητας να γίνει η μετάβαση από την πρώτη φάση εναρμόνισης, κατά την οποία η Ελλάδα δεν είχε καμία δέσμευση για παύση της αμερικανικής βοήθειας, στη δεύτερη, κατά την οποία το μονοπώλιο θα έπρεπε να πάψει να υφίσταται⁴⁴.

Πάντως, η κρίση της άδειας καρέκλας δεν επηρέασε τις απόψεις της Επιτροπής σχετικά με την ανάγκη στενής πρόσδεσης της Ελλάδας στην κοινοτική εξέλιξη με βάση το τρίπτυχο τελωνειακή ένωση για εφτά, προβλεπόμενη εναρμόνιση ΚΑΠ και μελλοντική ένταξη στην Κοινότητα. Ενώ η τελωνειακή ένωση κρινόταν να λειτουργεί ικανοποιητικά και για τις δύο πλευρές, ως προς την εναρμόνιση ωστόσο η Επιτροπή εκτιμούσε ότι το βασικό πρόβλημα ήταν η αναδίπλωση της Κοινότητας στον εαυτό της και η απροθυμία να συνδέσει χώρες που δεν ήταν πλήρη μέλη σε αυτήν την εξέλιξη. Οι θέσεις της Επιτροπής σχετικά με την Ελλάδα διέθεταν τη στήριξη της Δυτικής Γερμανίας. Η ιδέα που φανερά κέρδιζε έδαφος το 1966 ως λύση στο πρόβλημα της χρηματοδότησης ήταν, δεδομένης της επερχόμενης λήξης του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου το 1967, να υπάρξει σύζευξη των δύο θεμάτων⁴⁵. Προφανώς, τα κονδύλια που αρχικά προβλέπονταν για την ανάπτυξη υποδομών και της βιομηχανίας προορίζονταν να αξιοποιηθούν, έστω μερικά, στον τομέα της γεωργίας. Έτσι λοιπόν, στα τέλη του 1966 η κατάσταση μπορούσε να συνοψιστεί ως εξής: η αγροτική εναρμόνιση μεταξύ της Ελλάδας και της Κοινότητας θα γινόταν μέσω δύο νομικά διακριτών πολιτικών σε δύο φάσεις, με ενδεχόμενη ημερομηνία έναρξης της δεύτερης την 1η Ιανουαρίου 1968. Το τεχνικό κομμάτι, δηλαδή οι όροι μετάβασης από τη μία φάση στην άλλη και η εφαρμογή των κοινοτικών κανονισμών της ΚΑΠ που είχαν ήδη οριστεί για ορισμένους τομείς (τους αρχικούς πέντε, δηλαδή δημητριακά, χοιρινό κρέας, κρέας πουλερικών, αυγά, φρούτα και λαχανικά), βρισκόταν υπό επεξεργασία στα πλαίσια της Επιτροπής Σύνδεσης, με την Ελλάδα να έχει κοινοποιήσει όλα τα απαραίτητα δεδομένα για τις κρατικές αγροτικές χρηματοδοτήσεις στους υπό εναρμόνιση τομείς. Ως προς τη χρηματοδότηση, που παρέμενε το θέμα-αγκάθι, η Ελλάδα σταθερά δεν επιθυμούσε προσωρινό διακανονισμό οικονομική βοήθεια, αλλά σύνδεση με την ΚΑΠ της Κοινότητας. Παράλληλα, υπήρχε επί τάπητος η ιδέα της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Σύνδεσης για ένα μηχανισμό χρηματοδότησης μέσω της δημιουργίας ενός ταμείου, παράλληλου με το κοινοτικό ΕΤΓΠΕ, του οποίου όμως την ευθύνη λειτουργίας επιδιωκόταν να έχει η Ελλάδα, εφόσον δεν ήταν πλήρες μέλος, και όχι η Κοινότητα. Τέλος, η Κοινότητα προωθούσε σαφώς σύζευξη της αναπτυξιακής βοήθειας που παρείχε στην Ελλάδα, βάσει του πρωτοκόλλου αρ. 19 της Συμφωνίας Σύνδεσης, με τη χρηματοδότηση της αγροτικής εναρμόνισης, συνδέοντας τις διαπραγματεύσεις για τη δεύτερη με την επερχόμενη έναρξη των διαπραγματεύσεων των σχετικών με την ανανέωση του πρωτοκόλλου⁴⁶.

Αυτό λοιπόν που διαφαινόταν λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας και το συνακόλουθο πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης ήταν ότι η εναρμόνιση σε επίπεδο αγροτικών

44 HAEU, CM2/1965/869, S/162/65 (NG 14), Note du Conseil (Ordre du jour commenté de la 20ème réunion du Comité d'Association du 19.2.1965).

45 HAEU, CM2/1966/1021, Extrait du Procès-verbal de la réunion restreinte tenue à l'occasion de la 191ème session du Conseil de la CEE (Bruxelles, 22, 23, 26, 27.7.1966).

46 HAEU, CM2/1966/1021, CEE-GR 71/66 fin., 21.12.1966, Procès-verbal de la dix-neuvième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles 21.7.1966) και CM2/1966/1022, CEE-GR 115/66 fin., 12.4.1967, Procès-verbal de la vingt-unième session du Conseil d'Association CEE-Grèce (Bruxelles 16.12.1966).

πολιτικών εξελισσόταν προς λύση χρηματοδότησης μέσω της αναπτυξιακής βοήθειας που η Κοινότητα προόριζε για την Ελλάδα. Όσον αφορά την ΚΑΠ καπνού, οριστική απόφαση λήφθηκε μόλις τον Απρίλιο του 1970 προς ικανοποίηση σχετικού αιτήματος της Ιταλίας, όταν πλέον δηλαδή η Ελλάδα είχε τεθεί εντελώς στο περιθώριο λόγω δικτατορίας.

γ) Η παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας

Με τη Συμφωνία Σύνδεσης, η Κοινότητα συναίνεσε σε παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Στόχος ήταν να διευκολύνει τη λειτουργία της σύνδεσης και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, αναγνωρίζοντας έτσι ότι η υπανάπτυξη της τελευταίας δεν μπορούσε να υπερνικηθεί χωρίς τη συνδρομή εξωτερικών πόρων. Το πρωτόκολλο αρ. 19 όριζε επακριβώς τους όρους παροχής τέτοιας βοήθειας. Συνολικά, προβλέπονταν 125 εκ. δολάρια για μερική χρηματοδότηση επενδυτικών προγραμμάτων, τα οποία αναμένονταν να συνεισφέρουν στην αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας και απευθύνονταν τόσο στο ελληνικό κράτος όσο και σε ιδιωτικές εταιρείες. Πιλότος του σχετικού προγράμματος ήταν η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ). Τα εγγειοβελτιωτικά, οδικά και ενεργειακά προγράμματα θεωρούνταν προτεραιότητα και ήταν δυνατό να λάβουν χρηματοδότηση με επιδότηση επιτοκίου για τα 2/3 του συνολικού τους κόστους.

Το συνολικό ποσό που παραχωρούσε το χρηματοδοτικό πρωτόκολλο προβλεπόταν να διατεθεί στα πέντε χρόνια που ακολουθούσαν την ενεργοποίηση της σύνδεσης, δηλαδή ως το 1967. Στην πράξη όμως σημειώθηκαν τελικά σημαντικές καθυστερήσεις, καθώς ως το 1966 είχαν διατεθεί γύρω στα 36 εκ. δολάρια, αντί για τα 50 που είχαν αρχικά προβλεφθεί, και μόλις την ίδια χρονιά εγκρίθηκε η απελευθέρωση των υπόλοιπων 75⁴⁷. Τα δύο τρίτα της πρώτης δόσης, δηλαδή το πραγματικό ποσό που είχε διατεθεί ως το 1966, αξιοποιήθηκαν για μερική χρηματοδότηση έξι προγραμμάτων υποδομών, όλα με επιδότηση επιτοκίου 3%, συν δύο βιομηχανικής ανάπτυξης. Τα προγράμματα υποδομών εντάσσονταν ουσιαστικά στο πενταετές αναπτυξιακό πρόγραμμα της Ελλάδας και αφορούσαν τους τομείς κατασκευής οδικών αξόνων (Αθήνας-Θεσσαλονίκης, Κορίνθου-Πάτρας, Αντιρρίου-Αγρινίου, Λαμίας-Λάρισας, Αθήνας-Κορίνθου, δικτύου μεταφορών στον υδροηλεκτρικό σταθμό Κρεμαστών στον Αχελώο), ενέργειας (νέα μονάδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στα Κρεμαστά) και άρδευσης (της περιοχής δυτικά της Θεσσαλονίκης). Τα προγράμματα αυτά αντανάκλασαν τη γενικότερη υπανάπτυξη της χώρας και τη βασική της αδυναμία να στηρίξει προηγμένη οικονομική ανάπτυξη. Αρκεί να αναφερθεί ότι το 1963 μόλις 55% του πληθυσμού διέθετε κάλυψη σε ρεύμα και, ως προς τους εθνικούς δρόμους, μεταξύ 1962 και 1966 προβλεπόταν κατασκευή 2800 χιλιομέτρων οδικών αξόνων. Οι οδικοί άξονες, όπως και η στήριξη υποδομών που ήταν απαραίτητες για τις γεωργικές δραστηριότητες έλαβαν τελικά την προτεραιότητα και στις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις, σε βάρος της ανάπτυξης της βιομηχανίας, όπως έγινε και με το πενταετές⁴⁸.

Η πληθώρα προγραμμάτων υποδομών οδήγησε σε άτυπη παρέμβαση που έγινε στα πλαίσια του Συμβουλίου Σύνδεσης για να υπενθυμιστεί στην ελληνική κυβέρνηση ότι όφειλε να διατηρήσει μία σχετική ισορροπία με τα προγράμματα βιομηχανικής ανάπτυξης. Η κυβέρνηση Παπανδρέου έδωσε διαβεβαιώσεις προς αυτήν την κατεύθυνση μέσω του Υπουργού Εξωτερικών

47 HAEU, EM/76, Calmes à Emile Noël, 8916, 15.9.1967 και *Projet de procès-verbal de la 27ème session du CA CEE-Grèce, tenu à Bruxelles le 17 octobre 1967, 18.10.1967.*

48 HAEU, CM2/1965/878, CEE-GR 24/65, Note de transmission, 23/4/1965 : Deuxième rapport annuel d'activité du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1963-31 décembre 1964).

Χρήστου Παλαμά, ωστόσο σε γενικές γραμμές η αντιμετώπιση της Κοινότητας υπήρξε ευνοϊκή και αυτό για πολιτικούς λόγους⁴⁹. Η κυβέρνηση Καραμανλή είχε εξάλλου εξαρχής θέσει, τον Οκτώβριο του 1962, θέμα στήριξης από την Κοινότητα ολικού προγράμματος περιφερειακής ανάπτυξης για την Ελλάδα, το οποίο αφορούσε όλους τους παραγωγικούς τομείς συν θέματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κίνησης κεφαλαίων. Δεν είχε δοθεί συνέχεια, καθώς η Κοινότητα είχε εκτιμήσει ότι ξεπερνούσε το πλαίσιο της Συμφωνίας Σύνδεσης. Το Νοέμβριο του 1964, η κυβέρνηση Παπανδρέου επανήλθε στο ίδιο πνεύμα, αλλά με έναν μόνο πολύ συγκεκριμένο στόχο, την εξασφάλιση τεχνικής βοήθειας και τη μερική χρηματοδότηση μελέτης σχετικής με την ανάπτυξη αποκεντρωμένων βιομηχανικών ζωνών στην ελληνική επικράτεια. Η Αθήνα παρουσίασε το αίτημά της αναλαμβάνοντας πλήρως την ευθύνη για την ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, η οποία τότε αντιπροσώπευε 25% του ΑΕΠ, τοποθετώντας όμως το πρόβλημα στα πλαίσια της σύνδεσης, ειδικότερα υπό την οπτική ώθησης της κίνησης κεφαλαίων. Πράγματι, στις Βρυξέλλες εκτιμήθηκε ακριβώς η προοπτική έλκυσης ιδιωτικών, ελληνικών και ενδεχομένως ευρωπαϊκών, κεφαλαίων σε περίπτωση ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας, όπως επίσης και το ότι τέτοιου είδους μελέτη θα ήταν αξιοποιήσιμη και από επιχειρήσεις των κοινοτικών χωρών που ενδεχομένως θα επιθυμούσαν να ενεργοποιηθούν στην Ελλάδα. Επιπλέον, η Κοινότητα ήταν πρόθυμη να συνδράμει με την τεχνογνωσία της. Έτσι, το ελληνικό αίτημα βρήκε τη σύμφωνη γνώμη όλων των χωρών-μελών (εκτός της Γαλλίας), της Επιτροπής και τη στήριξη της ΕΤΕ, η οποία ανέλαβε πιλοτικό ρόλο στη διεξαγωγή της μελέτης και ενέκρινε μέγιστη χρηματοδότηση αξίας 100.000 (ευρωπαϊκών) οικονομικών μονάδων⁵⁰. Παράλληλα, ψηφίστηκε στις 27 Φεβρουαρίου 1965 ο νόμος 4458 περί βιομηχανικών περιοχών που αφορούσε συγκεκριμένα τις περιοχές Αθήνας, Καβάλας, Βόλου, Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου και Πάτρας, με υπογραφή των Υπουργών Συντονισμού Στεφανόπουλου, Οικονομικών Μητσοτάκη και Βιομηχανίας Ζίγδη. Το σχέδιο αυτό ανταποκρινόταν πλήρως στο αναπτυξιακό όραμα της Ένωσης Κέντρου⁵¹.

3) Στατιστική επισκόπηση της σύνδεσης

Κατά την περίοδο 1962-1968, οι συνολικές ελληνικές εξαγωγές προς τις χώρες της ΕΟΚ αυξήθηκαν σταθερά, καθώς το 1962 αντιπροσώπευαν αξία ίση με 88,68 εκ. δολάρια, ενώ το 1968 222,56 εκ. δολάρια. Η Δυτική Γερμανία ήταν ο καλύτερος πελάτης των ελληνικών προϊόντων, απορροφώντας κατά μέσο όρο σχεδόν τις μισές εξαγωγές προς τις χώρες της ΕΟΚ, με δεύτερη την Ιταλία και τρίτη τη Γαλλία. Με σημεία σύγκρισης το 1961 και το 1968, το μερίδιο της ΕΟΚ στις συνολικές ελληνικές εξαγωγές πέρασε από 30% σε 48%. Ειδικότερα, τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν για τον καπνό 32% και 46%, για τα τρόφιμα (κομπόστες, έλαια και κρασί) 30% και 55%, για τα αγροτικά προϊόντα 30% και 46%, για τα βιομηχανικά προϊόντα 32% και 51%. Ενδεικτικά, με δείκτες σύγκρισης το 1962 και το 1968, το μερίδιο της Ανατολικής Ευρώπης στις ελληνικές εξαγωγές ήταν 20% και 15% αντίστοιχα, των ΗΠΑ 8% και 10%. Ως προς τις εισαγωγές που πραγματοποίησε η Ελλάδα από τις χώρες της ΕΟΚ, η συνολική τους αξία ήταν 303,8 εκ. δολάρια

49 HAEU, CM2/1963/921, CEE-GR 81/63 fin., 3.2.1964, Procès-verbal de la sixième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 18.11.1964). CM2/1964/1419, CEE-GR 29/64 fin., 10.3.1964, Procès-verbal de la septième session du CA CEE-Grèce (Bruxelles, 3.2.1964).

50 HAEU, CM2/1965/894, S/27/65 NG2, Association CEE-Grèce, Rapport du Comité Associations pays tiers au Coreper, 19.1.1965. Calmes à Formentini, 7615-16, 23/7/1965 και Formentini à Jean-MarcBoegner, 31.3.1965.

51 Ανδρέας Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Καρανάσης, Αθήνα, 1974, 181-190.

το 1962 και 607,1 το 1968. Ενδεικτικά, οι αντίστοιχες αξίες για τον υπόλοιπο κόσμο ήταν 397,4 και 718,8 εκ. δολάρια. Βασικός προμηθευτής της Ελλάδας ήταν η Δυτική Γερμανία, με δεύτερη την Ιταλία και τρίτη τη Γαλλία. Παρά την αύξηση της αξίας των εισαγωγών, το μερίδιο της ΕΟΚ παρέμεινε σχετικά σταθερό, καθώς αντιστοιχούσε σε 43% το 1962 και 44% το 1968. Ενδεικτικά, το μερίδιο της Ανατολικής Ευρώπης παρέμεινε στο 8%, των ΗΠΑ αντιστοιχούσε σε 10% και 8% για τις ίδιες χρονιές. Ο μεγαλύτερος πονοκέφαλος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ωστόσο η αύξηση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Το 1962 το έλλειμμα στο εμπόριο με την ΕΟΚ ανερχόταν σε 204 εκ. δολάρια, ενώ το 1968 έφτασε τα 381,5 εκ. δολάρια, κάτι που αντιστοιχούσε σε αύξηση 88%. Η ίδια τάση ήταν γενικότερη, καθώς σημειώθηκε αύξηση 89% και για το εξωτερικό εμπόριο με τον υπόλοιπο κόσμο⁵².

Όσον αφορά το δανεισμό του ελληνικού κράτους, ως το 1963 εξασφαλιζόταν κυρίως από τις ΗΠΑ, σε μικρότερο βαθμό (και για πρώτη φορά εκείνη τη χρονιά) από την ΕΤΕ, μέσω του χρηματοδοτικού πρωτόκολλου, και τη Δυτική Γερμανία για συγκεκριμένα προγράμματα υποδομών. Το 1965, η Ιταλία επίσης παραχώρησε ένα πρώτο δάνειο, αλλά ήταν κυρίως από το 1966 που οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης πλέον άρχισαν να συμμετέχουν αισθητά στο δανεισμό του ελληνικού κράτους, πέρα από τις χρηματοδοτήσεις της ΕΤΕ, με κυριότερη τη Γαλλία, δεύτερη τη Δυτική Γερμανία και τρίτη την Ιταλία. Έτσι, το 1965 οι νέες πιστώσεις προς το ελληνικό κράτος ανέρχονταν συνολικά σε 53,96 εκ. δολάρια, από τα οποία 36,4 προέρχονταν από τις ΗΠΑ, 10,3 από την ΕΤΕ, 6 από την Ιταλία και 1,26 από το Βέλγιο. Για το 1966, οι νέες πιστώσεις ανέρχονταν σε 96,25 εκ. δολάρια συνολικά, εκ των οποίων 37,71 προέρχονταν από τις ΗΠΑ, 26,97 από τον Καναδά (ιδιωτικός δανεισμός), 21,98 από τη Γαλλία, 15,54 από τη Δυτική Γερμανία, 10 από την Ιταλία, 5 από την ΕΤΕ και μικρότερα δάνεια από το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ολλανδία, τη Δανία και το Βέλγιο⁵³.

Ως προς τη βιομηχανία, για την περίοδο 1959-1971 ο γενικός δείκτης παραγωγής αυξήθηκε κατά 171%, ενώ για την περίοδο 1960-1975 οι σχετικές επενδύσεις αντιπροσώπευαν περίπου το 30% του ΑΕΠ. Η αύξηση του ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου καλύφθηκε κυρίως από τις γεωργικές εξαγωγές⁵⁴. Αν τελικά η χρηματοδοτική βοήθεια που η Ελλάδα έλαβε κατά την περίοδο της σύνδεσης είχε μειωμένο ρόλο στο βιομηχανικό εκσυγχρονισμό της χώρας, η σύνδεση συνολικά συνέβαλε σημαντικά στην κάλυψη του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου μέσω της αύξησης των γεωργικών εξαγωγών προς τις κοινοτικές χώρες.

Το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης

Το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου έδωσε στην ΕΟΚ την ευκαιρία να προσδώσει πλήρως στη Συμφωνία Σύνδεσης πολιτικό ρόλο⁵⁵. Κατόπιν της επιβολής της δικτατορίας, το νέο καθεστώς

52 ΗΑΕΥ, EM/82, S/98/70, Note du Conseil, Données statistiques relatives à l'année 1968, 16.2.1970. Επίσης, CM2/1965/878, CEE-GR 24/65, Note de transmission, 23.4.1965 : Deuxième rapport annuel d'activité du CA à la Commission parlementaire d'Association (1er novembre 1963-31 décembre 1964). CM2/1966/1016, Note complémentaire au troisième rapport annuel d'activité du CA à la Commission parlementaire d'Association, T 395 /66/NG, 25.7.1966.

53 ΗΑΕΥ, EM/76, OECD, Consortium/Greece (67)4, 2.10.1967.

54 Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος 1928-2008*, Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης της Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 2014, 210-211.

55 Van Coufoudakis, « The European Economic Community and the "Freezing" of the Greek Association, 1967-1974 », *Journal of Common Market Studies*, 16/2 (1977), 114-131. Πρβλ. επίσης Antonio Varsori, « The EEC and Greece from the Military Coup to the Transition to Democracy (1967-1975) » σε Κ.

της Αθήνας προσέγγισε τις Βρυξέλλες δηλώνοντας την αφοσίωσή του στους πολιτικούς και οικονομικούς στόχους της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καθώς και την προσήλωσή του στην ολοκλήρωση της διαδικασίας ένταξης μέσω της γρήγορης προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ήταν προς το συμφέρον όλων, κατέληγε το ελληνικό μνημόνιο, να συνεχιστεί η Συμφωνία Σύνδεσης⁵⁶. Ωστόσο, οι συνέπειες της νέας πολιτικής κατάστασης στη σύνδεση άρχισαν να κυοφορούνται άμεσα. Σε μία πρώτη φάση, αναστάλθηκαν οι εργασίες του Συμβουλίου και της Επιτροπής Σύνδεσης. Το ίδιο συνέβη και με τις εσωτερικές εργασίες στο στενό πλαίσιο των έξι μελών της ΕΟΚ σχετικά με την εναρμόνιση της αγροτικής πολιτικής με την Ελλάδα. Αναστάλθηκαν, τέλος, και οι δραστηριότητες της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, η οποία μπορεί να είχε μικρό πρακτικό ρόλο στη λειτουργία της σύνδεσης, λειτούργησε όμως ως μοχλός στην κινητοποίηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εναντίον της Χούντας. Με ψήφισμά του στις 10 Μαΐου 1967, το Κοινοβούλιο αποφάσισε ότι η Μικτή Επιτροπή σταματούσε ντε φάκτο να λειτουργεί ενόψει της κατάργησης των εκλογικών διαδικασιών στην Ελλάδα και μάλιστα ότι η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης δεν θα ήταν δυνατή ελλείψει αποκατάστασης των πολιτικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών στην Ελλάδα. Η διακοπή της σύνδεσης με την Ελλάδα δεν ήταν άμεσα αποδεκτή από τα άλλα όργανα της Κοινότητας, αλλά υπήρχε έντονος προβληματισμός για τη στάση που θα έπρεπε να υιοθετηθεί δημόσια, δεδομένης της μελλοντικής ένταξης της Ελλάδας με την ιδιότητα πλήρους μέλους⁵⁷. Τα αρχεία δείχνουν ξεκάθαρα ότι δύο ήταν οι βασικοί πρωταγωνιστές στη διαμόρφωση της κοινοτικής στάσης απέναντι στη δικτατορία της Αθήνας: το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η Επιτροπή της ΕΟΚ.

Παρά την τήρηση στάσης αναμονής, οι βασικές θέσεις της Επιτροπής άρχισαν να σχηματίζονται ήδη από τα τέλη Μαΐου 1967. Ως προς τη φύση του καθεστώτος, δεν δινόταν καμία βάση στις θέσεις περί κομμουνιστικού κινδύνου που είχαν επικαλεστεί οι Συνταγματάρχες για την επιβολή της δικτατορίας – κατά το παράδειγμα άλλωστε της ευρύτερης κοινής γνώμης στη Δυτική Ευρώπη⁵⁸ – και κυριαρχούσε αντίθετα η εκτίμηση ότι το πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής σκηνής ήταν η αγκύλωσή της γύρω από τους νικητές του Εμφυλίου και ο υπέρμετρος ρόλος των υψηλόβαθμων στρατιωτικών. Ως προς την ουσία, δεν υπήρχε η παραμικρή διάθεση για βίαιες ρήξεις στο υπάρχον καθεστώς των σχέσεων με την Ελλάδα, κυρίως μέσω αναθεώρησης της Συμφωνίας Σύνδεσης, ώστε να μην προκληθεί κρίση στην ελληνική οικονομία ούτε να δοθεί η εντύπωση ότι η ΕΟΚ αποποιόταν των δεσμεύσεών της. Παράλληλα, όμως, η Επιτροπή δεν επιθυμούσε να αναληφθεί οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως στήριξη του καθεστώτος, όσο το δημοκρατικό πολίτευμα ήταν υπό κατάλυση. Πρακτικά, τα προβλήματα που παρουσιάζονταν ήταν δύο ειδών: αφενός, η τρέχουσα διαχείριση της συμφωνίας, δηλαδή η τελωνειακή ένωση, αφετέρου οι νέες δεσμεύσεις που θα έπρεπε να ληφθούν πλέον από το νέο καθεστώς, δηλαδή η συνέχιση των διαπραγματεύσεων για την

Svolopoulos, K. Botsiou, E. Hatzivassiliou, *Konstantinos Karamanlis in the Twentieth Century*, Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, Αθήνα, 2008, 317-338.

56 ΗΑΕΥ, ΕΜ/76, *Mémoire de la Délégation permanente hellénique auprès de la CEE* [χωρίς ημερομηνία].

57 ΗΑΕΥ, ΕΜ/76, 3763, *Note de la Direction générale des relations extérieures pour M. le Ministre Rey*, 29/5/1967 και *Annexe II* για το ψήφισμα του Κοινοβουλίου.

58 Δες ενδεικτικά για την περίπτωση της Γαλλίας Corinne Talon, « La dictature des colonels en Grèce, 1967-1974 », *Cahiers balkaniques*, 38-39, 2011, <<http://ceb.revues.org/1105>> (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015).

εναρμόνιση της αγροτικής πολιτικής και η συνομολόγηση νέου χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου. Η Επιτροπή διέθετε άμεση πληροφόρηση από το εσωτερικό της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ) και είχε έτσι γνώση ότι ο Ξενοφών Ζολώτας και ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου, αντίστοιχα πρόεδρος και αντιπρόεδρος, είχαν λάβει αποστάσεις από το καθεστώς και ότι πλέον η οικονομική πολιτική της χώρας χαρασσόταν αποκλειστικά και μόνο από το Υπουργείο Συντονισμού της κυβέρνησης Κόλλια, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Νικόλαος Μακαρέζος. Η ίδια πηγή ανέφερε ρητά ότι η μείωση εισροής ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα θα αποτελούσε πρόβλημα για την ελληνική οικονομία και, συνεπώς, ενδεχόμενη διακοπή των χρηματοδοτήσεων κοινοτικής προέλευσης θα ήταν σημαντικό μέσο πίεσης προς το καθεστώς⁵⁹.

Με γοργούς ρυθμούς λοιπόν, η πολιτειακή κρίση στην Ελλάδα, η οποία λόγω της σύνδεσης δημιούργησε ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο στη νεαρή ΕΟΚ που δεν είχε προβλεφθεί από τα καταστατικά της κείμενα, οδηγούσε στον προσδιορισμό και τη νοηματοδότηση των πολιτικών πτυχών της σύνδεσης υπό την πίεση των γεγονότων. Στις αρχές Ιουνίου, η Επιτροπή έκανε γνωστή την τελική της θέση στο Συμβούλιο της ΕΟΚ μέσω μιας συστηματικής προσέγγισης του προβλήματος. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, η Συμφωνία Σύνδεσης, ως μόνιμη πολιτική πράξη, δεν ήταν δυνατό να καταργηθεί λόγω αυτού που η Επιτροπή ερμήνευε ως πολιτική κρίση. Από την άλλη, ήταν αδιανόητο οι σχέσεις με την Ελλάδα να συνεχιστούν χωρίς να θεωρηθεί ότι η επιβολή της δικτατορίας δεν μετέβαλλε τη λειτουργία της συμφωνίας, η οποία δεν ήταν μόνο οικονομική αλλά και πολιτική. Η προτεινόμενη λύση ήταν να συνεχιστεί η τρέχουσα διαχείριση της σύνδεσης, αλλά να διακοπεί η πολιτική της δόμηση, οποιαδήποτε δηλαδή ενέργεια ενέπλεκε τη λήψη πολιτικών αποφάσεων από κοινού με το καθεστώς της Αθήνας⁶⁰. Η έννοια ειδικά της πολιτικής δόμησης της συμφωνίας σε αυτά τα συμφραζόμενα αποτελούσε μία σαφή νοηματοδότηση του τι γινόταν αποδεκτό και τι όχι στις σχέσεις της ΕΟΚ με τα συνδεόμενα μέλη. Η Επιτροπή λοιπόν ήταν ο βασικός αρχιτέκτονας μίας θέσης συμβιβασμού ανάμεσα σε πραγματισμό και πολιτικά ιδεώδη, την οποία υπερασπίστηκε με επιτυχία απέναντι στο – πιο διστακτικό – Συμβούλιο. Όταν, κατόπιν του μπλοκαρίσματος της χρηματοδότησης της Ελλάδας το φθινόπωρο του 1967, σε συνάντηση της Επιτροπής των Μόνιμων Αντιπροσώπων τέθηκε η ερώτηση αν η Επιτροπή θεωρούσε ότι έχει το δικαίωμα να ορίζει τη στάση της με πολιτικά κριτήρια, η απάντηση ήταν πως είχε πράγματι το δικαίωμα να βασίζεται τις θέσεις της για την Ελλάδα σε κριτήρια όχι μόνο οικονομικά⁶¹.

Βέβαια, οι σχετικές θέσεις δεν βασιζόνταν στο απόλυτο κενό. Το 1960, ήδη, οι διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση της Τουρκίας είχαν διακοπεί λόγω της επιβολής πραξικοπήματος⁶². Τον Ιανουάριο του 1962, ως αντίδραση στην αίτηση σύνδεσης που είχε υποβάλει η Ισπανία, το Κοινοβούλιο είχε εγκρίνει την έκθεση Birkelbach, η οποία τασσόταν υπέρ του ορισμού πολιτικών και οικονομικών όρων που θα έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιοι προς σύνδεση ή ένταξη χώρες. Τότε όμως η Επιτροπή δεν είχε δώσει καμία συνέχεια στις σχετικές προσπάθειες. Έτσι κι αλλιώς, μετά τις συμφωνίες με την Ελλάδα και την Τουρκία, η ΕΟΚ προσανατολίστηκε σε απλούστερες συμφωνίες οικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Στις αρχές

59 ΗΑΕΥ, EM/76, 3763, Note de la Direction générale des relations extérieures pour M. le Ministre Rey, 29.5.1967.

60 ΗΑΕΥ, EM/77, T/547/67 NG, Association CEE-Grèce, Extrait du procès-verbal de la réunion restreinte tenue à l'occasion de la 221ème session du Conseil de la CEE (Bruxelles, 5.6.1967), 14.11.1967.

61 ΗΑΕΥ, EM/76, Note de la Direction générale I à l'attention de M. Martino, 20.10.1967.

62 Βλ. Calandri, ό.π.

του 1967, ειδικότερα, αναπτύχθηκε στα πλαίσια της Επιτροπής των Μόνιμων Αντιπροσώπων το μοντέλο της προτιμησιακής εμπορικής συμφωνίας, που ούτε ήταν απλού εμπορικού χαρακτήρα ούτε όμως αποτελούσε σύνδεση, ακριβώς για να δοθεί λύση στο πρόβλημα των σχέσεων με την Ισπανία⁶³. Ο διαχωρισμός λοιπόν των πολιτικών και των οικονομικών σχέσεων με χώρες που έθιγαν τις δημοκρατικές ευαισθησίες της ΕΟΚ ήταν τουλάχιστον στο πνεύμα των καιρών, όταν επιβλήθηκε η δικτατορία των Συνταγματαρχών, ως εναλλακτικό μοντέλο σύνδεσης. Ακόμα και έτσι, το ελληνικό καθεστώς δεν ήταν χωρίς να θέτει πρόβλημα στην Κοινότητα, πολύ περισσότερο μετά τον αποκλεισμό της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Όμως, όταν εξετάστηκε το ενδεχόμενο καταγγελίας ή διακοπής της σύνδεσης, το 1969, θεωρήθηκε ότι η Κοινότητα θα διέτρεχε τον κίνδυνο να βρεθεί εκτός της διεθνούς νομιμότητας⁶⁴.

Η κύηση των κοινοτικών θέσεων απέναντι στην Ελλάδα των Συνταγματαρχών μεταξύ Επιτροπής και Συμβουλίου διήρκεσε ως το φθινόπωρο. Στο μεταξύ, δημόσια, ήταν κυρίως το Κοινοβούλιο που εμφανιζόταν πιο δυναμικό, τόσο μέσω της Μικτής Επιτροπής που τασσόταν εναντίον της συνέχισης των σχέσεων με το καθεστώς, παρά τα ανοίγματα της Αθήνας, όσο και σε επίπεδο ερωτήσεων βουλευτών σχετικά με την κοινοτική θέση για τη συνέχιση της σύνδεσης⁶⁵. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κινητοποίηση ήταν διαπαραταξιακή. Στο ίδιο διάστημα, έγινε αλλαγή φρουράς στην Επιτροπή, την προεδρία της οποίας ανέλαβε ο Jean Rey σε αντικατάσταση του Walter Hallstein. Τη θέση του Rey στα επί των Εξωτερικών Σχέσεων της Κοινότητας ανέλαβε ο Edoardo Martino, ο οποίος ως τότε προέδρευε της πολιτικής επιτροπής του Κοινοβουλίου και είχε μάλιστα εισηγηθεί ένα από τα ψηφίσματα τα σχετικά με την ελληνική κατάσταση. Η Αθήνα, από την πλευρά της, αιτήθηκε τόσο τη σύγκληση του Συμβουλίου Σύνδεσης όσο και την απελευθέρωση πιστώσεων εκ μέρους της ΕΤΕ, βάσει του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Σύνδεσης το οποίο έληγε τον Οκτώβριο, για την κατασκευή οδικού άξονα στην Κρήτη. Το τοπίο στις σχέσεις Ελλάδας-ΕΟΚ ξεκαθάρισε τελικά με αφορμή αυτό το γεγονός το φθινόπωρο του 1967.

Το Σεπτέμβριο του 1967, έμενε σημαντικό υπόλοιπο στις πιστώσεις που προορίζονταν στην Ελλάδα (1/3 της πρώτης δόσης και ολόκληρη η δεύτερη). Τον Ιούλιο, η Χούντα έθεσε θέμα χρηματοδότησης της κατασκευής οδικού άξονα στην Κρήτη (Χανιά – Άγιος Νικόλαος) με συμμετοχή εκ μέρους της ΕΤΕ ύψους 10 εκ. δολαρίων. Τυπικά, επρόκειτο για θέμα χειρισμού της Συμφωνίας Σύνδεσης, όμως, δεδομένου ότι θα αποτελούσε το πρώτο χρηματοδοτούμενο από κοινοτικούς πόρους πρόγραμμα κατόπιν της 21ης Απριλίου, το θέμα λάμβανε πολιτικό χαρακτήρα. Η Επιτροπή έδωσε συνακόλουθα αρνητική γνώμη και η χρηματοδότηση δεν

63 Soriano Víctor Fernández, « La CEE face à l'Espagne franquiste. De la mémoire de la guerre civile à la construction politique de l'Europe », *Vingtième Siècle*, 108/4 (2010), 85-98.

64 Βάσει της Σύμβασης της Βιέννης περί δικαίου των Συνθηκών, βλ. HAEU, EM/82, JUR/498/70, Service juridique de la Commission des Communautés européennes, Note pour M. Martino, 19.2.1970. Για τη στάση του Συμβουλίου της Ευρώπης βλ. Aleth Manin, « La Grèce et le Conseil de l'Europe (12 décembre 1969-28 novembre 1974) », *Annuaire français de droit international*, 20 (1974), 875-885 <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/afdi_0066-3085_1974_num_20_1_2305> (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015).

65 HAEU, EM/76, Parlement européen, Tranos à Schuijt, 6.7.1967 και SEC/67/3069, Parlement européen : Commission de l'Association avec la Grèce, Compte-rendu sommaire, 12.7.1967. Βλ. επίσης *Journal Officiel des Communautés européennes*, 169/8, 26.7.1967. Για τη συνολική στάση του Κοινοβουλίου κατά τη δικτατορία βλ. Valentina Vardabasso, « Échec aux colonels. La diplomatie parlementaire et la crise grecque (1967-1974) », *Revue d'histoire diplomatique*, 2 (2013), 179-199.

εγκρίθηκε⁶⁶. Ήταν ουσιαστικά το πρώτο ντε φάκτο μπλοκάρισμα της Συμφωνίας Σύνδεσης βάσει των θέσεων που η Επιτροπή προωθούσε. Παράλληλα, στο επίπεδο της Επιτροπής Σύνδεσης, η οποία τελικά συνεδρίασε το Σεπτέμβριο, η χρηματοδότηση της ΕΤΕ και η εναρμόνιση της αγροτικής πολιτικής δεν συζητήθηκαν καθόλου. Στη συνέχεια, η ελληνική πλευρά αιτήθηκε επείγουσα σύγκληση του Συμβουλίου Σύνδεσης σε επίπεδο πρέσβων ώστε να εξεταστεί το θέμα εφαρμογής του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου⁶⁷. Μολονότι ο Σταύρος Ρούσσος, νέος εκπρόσωπος της Ελλάδας από το καλοκαίρι σε αντικατάσταση του Τρανού, αμφισβήτησε την εγκυρότητα της κοινοτικής θέσης, η σύνδεση πλέον είχε παγώσει ακολουθώντας το σχήμα που η Επιτροπή είχε πρωτύτερα αναπτύξει. Στη συνέχεια, οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου Σύνδεσης αραίωσαν στο ελάχιστο και περιορίστηκαν μόνο στην εφαρμογή της τελωνειακής ένωσης⁶⁸.

Από οικονομικής άποψης, η στάση της ΕΟΚ συνέβαλε στην επιβράδυνση των επενδύσεων υπέρ της ελληνικής οικονομίας και στο κλίμα αβεβαιότητας⁶⁹. Σε πολιτικό επίπεδο, η μαχητικότητα της Επιτροπής και του Κοινοβουλίου δημιούργησαν περιθώρια διαφοροποίησης της κοινοτικής στάσης από αυτήν των κρατών μελών απέναντι στο καθεστώς της Αθήνας, κάτι που αποτελούσε σίγουρα πλήγμα στο γόητρό του και είχε τουλάχιστον ψυχολογικές συνέπειες υπέρ των αντιστεκόμενων σε αυτό⁷⁰.

Συμπεράσματα

Η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ το 1961 έθεσε οριστικά τη χώρα στην τροχιά της μεταπολεμικής παγκοσμιοποίησης της οικονομίας στο πλευρό των φιλελεύθερων ευρωπαϊκών δημοκρατιών, ολοκληρώνοντας μία διαδικασία που είχε αρχίσει με το σχέδιο Μάρσαλ. Παράλληλα, έδωσε οριστικά τη μοίρα της Ελλάδας με αυτήν της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Όπως έχει παρατηρηθεί, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η Ελλάδα συγκέντρωνε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για μια αλλαγή παραδείγματος στο οικονομικό της μοντέλο ανάπτυξης⁷¹. Αυτή η εσωτερική δυναμική ήταν εμφανής κατά την περίοδο λειτουργίας της σύνδεσης τόσο στην αύξηση των ελληνικών εξαγωγών, παρά την παράλληλη άνοδο του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, όσο και στην επιμονή με την οποία οι ελληνικές κυβερνήσεις επεδίωξαν μία προνομιακού, τελικά, τύπου σύνδεση, η οποία στηριζόταν κατά πολύ στο ότι η μελλοντική ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ αντιμετωπιζόταν ως θέμα μόνο χρόνου. Επιπλέον, η σύνδεση λειτούργησε κατά ικανοποιητικό τρόπο, παρά το ταραγμένο πολιτικό κλίμα της δεκαετίας του 1960 και τις κρίσεις εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, μέχρι τη διακοπή της δημοκρατικής νομιμότητας. Ανεξάρτητα κυβερνήσεων, οι εργασίες των συνόδων του

66 HAEU, EM/76, Rey à Formentini, S/67/031612, 28.9.1967.

67 HAEU, EM/76, Secrétariat exécutif SEC/67/3690, 50ème réunion du CA CEE/Grèce, CR sommaire, 29.9.1967 και Secrétariat exécutif SEC 67/3874, 9.10.1967.

68 HAEU, EM/82, Note documentaire sur l'état de réalisation de l'union douanière entre la CEE et la Grèce et sur l'activité du CA en 1968, 9.12.1968 και Projet de réponse à la question orale sur l'activité du Conseil concernant les répercussions de la situation politique actuelle en Grèce sur le fonctionnement de l'association CEE-Grèce, T/23/70 ASS, 14.1.1970.

69 Ψαλιδόπουλος, ό.π., 44.

70 Βλ. επίσης Roger Ludwig, « Exporter la démocratie ? La Commission face aux Juntas grecque et turque », *Les cahiers Irice*, 12/2 (2014), 59-73 <www.caim.info/revue-les-cahiers-irice-2014-2-page-59.htm> (έγινε πρόσβαση στις 30.6.2015), τα συμπεράσματα σε Coufoudakis, ό.π. και πρβλ. Για την περίπτωση της Ισπανίας Fernández ό.π.

71 Κώστας Κωστής, « Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας ». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 19ος-21ος αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2015, 761.

Συμβουλίου Σύνδεσης δείχνουν σαφή συνέχεια στα ελληνικά αιτήματα, τόσο οικονομικού περιεχομένου όσο και σχετικά με την πορεία της σύνδεσης στο ευρύτερο πλαίσιο της ΕΟΚ. Την ίδια συνέχεια μπορεί κανείς να διαπιστώσει και στα ελληνικά αιτήματα που όμως δεν βρήκαν ανταπόκριση, όπως η επαγγελματική κατάρτιση, πρόβλημα άμεσα συνδεδεμένο με τη λαίλαπα της ελληνικής μετανάστευσης, η συνεργασία με τη Νομισματική Επιτροπή ή θέματα περιφερειακής ανάπτυξης.

Η λειτουργία της σύνδεσης επιβεβαίωσε επίσης τη σημασία του στενού δεσμού της Ελλάδας με τη Δυτική Γερμανία, ο οποίος ενισχύθηκε περαιτέρω στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο τόσο σε εμπορικό και χρηματοδοτικό επίπεδο, όσο και σε πολιτικό, με τη Βόννη να υποστηρίζει σταθερά στενότερη πρόσδεση της Αθήνας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Η εξέλιξη της σύνδεσης αποδείχθηκε, χωρίς έκπληξη, συνάρτηση της κοινοτικής εξέλιξης δείχνοντας, από τη σκοπιά ενός μικρού κράτους, για άλλη μια φορά το βαθμό στον οποίο η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση προχώρησε μέσα από διαδοχικές κρίσεις. Οι καθυστερήσεις που σημειώθηκαν στην πρόοδο της ΚΑΠ επηρέασαν στην ουσία πολύ λίγο τη μοίρα της ελληνικής εναρμόνισης. Οι δυσκολίες της ήταν συνάρτηση κυρίως του εύρους των ελληνικών επιδιώξεων και της μειωμένης διάθεσης των μελών της ΕΟΚ να ανταποκριθούν σε αυτές. Όμως η Ελλάδα πιθανότατα έβαινε προς λύση που θα την κρατούσε στενά προσδεμένη στις κοινοτικές εξελίξεις, από τις οποίες τελικά την αποξένωσε η επιβολή της δικτατορίας του 1967. Επίσης, η ελληνική σύνδεση φωτίζει ιδιαίτερα το ρόλο, αλλά και τα όρια, της Επιτροπής σε επίπεδο λήψης αποφάσεων στο εσωτερικό της Κοινότητας, τουλάχιστον ως προς τις σχέσεις με τρίτες χώρες, όπως φάνηκε τόσο στη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου της σύνδεσης, όσο και στην περίπτωση της εναρμόνισης αγροτικών πολιτικών, αλλά και του παγώματος της Συμφωνίας Σύνδεσης το 1967. Σε ένα άλλο επίπεδο, το πάγωμα καταδεικνύει επίσης τη σημασία των κοινοβουλευτικών δικτύων αλληλεγγύης, που υποβοήθησαν τις θέσεις της Επιτροπής σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, συμβάλλοντας έτσι στην άσκηση κοινοτικής διπλωματίας. Τέλος, από ένα περιφερειακό πρίσμα, η σύνδεση της Ελλάδας συνέβαλε στη σταδιακή δόμηση των σχέσεων της ΕΟΚ με τις αναπτυσσόμενες χώρες της μεσογειακής περιφέρειας, συντελώντας έτσι στη διαμόρφωση ενός πρώιμου προβληματισμού περί της κοινοτικής μεσογειακής πολιτικής.